BOYNUMUZDAKİ ZİNCİRİ ATMAK: LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI VE TÜRK HUKUK DEVRİMİ

Doğukan TEMİZEL*

Kerem Ali VAHAP**

Bu makale, hakem incelemesinden geçmiştir ve TÜBİTAK-ULAKBİM Veri Tabanında indekslenmektedir.

* Avukat, İstanbul Barosu.

E-posta: temizeldt@gmail.com **ORCID:** 0009-0008-2714-5185

** Avukat, İstanbul Barosu.

E-posta: keremavahap@gmail.com **ORCID:** 0009-0002-7506-0852

Makale Geliş Tarihi: 11 Mayıs 2026 **Makale Kabul Tarihi:** 23 Ağustos 2026

Atıf Önerisi: TEMİZEL, Doğukan-VAHAP, Kerem Ali, "Boynumuzdaki Zinciri Atmak: Lozan Barış Antlaşması ve Türk Hukuk Devrimi", Ankara Barosu Dergisi, Ekim 2026, Cilt: 84, Sayı: 4, s. 2303-2360

BOYNUMUZDAKİ ZİNCİRİ ATMAK: LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI VE TÜRK HUKUK DEVRİMİ

ÖZ

Bir devrimin ayakta kalması, onu kurumsallaştırmaktan geçmektedir. Devrimci irade geçiciyken o iradenin ürettiği kurumlar kalıcıdır. Bu kurumlar, devrimin toplumsal yapıya da nüfuz etmesini sağlayarak devrimi kalıcı kılmaktadır. Türk Hukuk Devrimi, ülkenin hukuk sistemini bütünüyle dönüştürerek ve idare sistemiyle bürokrasiyi modern bir hukuk düzenine kavuşturarak Türk Devrimi'nin kalıcılığını sağlamıştır. İşbu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda tam bağımsız bir devlet olarak tanınmasını sağlayan Lozan Barış Antlaşması bağlamında Hukuk Devrimi incelenecektir. Hem Hukuk Devrimi'ni filizlendiren iç-dış dinamiklerin hem de hukuk devriminin içerik, saik ve yöntem yönünden irdeleneceği bu çalışma, "Müttefiklerin Lozan'daki baskısıyla resepsiyon yolunun seçilerek Hukuk Devrimi'nin yapıldığı" tezini de tartışmaktadır. Kapitülasyon kavramı ve çalışmanın konusu bakımından özellikle önem taşıyan adli kapitülasyonlar konusu ayrı ayrı değerlendirilecek; Osmanlı Devleti'nin kabul ettiği kapitülasyonların Lozan görüşmelerinde nasıl bir gündem oluşturduğu, akıbeti, Lozan Barış Antlaşması'nın ardından girişilen Hukuk Devrimi'nin de bu bağlamda nasıl bir gelişimde ilerlediği, bunlarla paralel olarak azınlıkların kendi hukuklarının uygulandığı hukuk dalları Lozan Barış Antlaşması'nın öncesi ve sonrasıyla irdelenecektir. Sonuçta bu makalede Osmanlı'da başlayan adli kapitülasyon meselesinin ve azınlıkların özel hukukta tabi oldukları hukuki rejimlerinin önce Lozan Barış Antlaşması'na, ardından Cumhuriyet'e yansımaları incelenip Cumhuriyet'in Hukuk Devrimi'nin bir dış baskıyla mı yoksa Türk Devrimi'nin kuramsal arka planının bir gereği olarak mı yapıldığı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Barış Antlaşması, Türk Hukuk Devrimi, Türk Kanun-u Medenisi, Medeni hukuk, Adli kapitülasyonlar

BREAKING THE CHAIN AROUND OUR NECKS: THE TREATY OF LAUSANNE AND THE TURKISH LEGAL REVOLUTION

ABSTRACT

For a revolution to endure, it must be institutionalized. While revolutionary will is temporary, the institutions it creates are enduring. These institutions ensure the revolution's permanence by enabling it to permeate the social structure. The Turkish Legal Revolution ensured the permanence of the Turkish Revolution by completely transforming the country's legal system and bringing the administrative system and bureaucracy into line with a modern legal order. This study will examine the Legal Revolution in the context of the Treaty of Lausanne, which secured the recognition of the Republic of Turkey as a fully independent state on the international stage. This study, which will examine both the internal and external dynamics that gave rise to the Legal Revolution as well as its content, motives, and methods, also discusses the thesis that "the Legal Revolution was carried out by choosing the path of reception under pressure from the Allies at Lausanne." The concept of capitulations and, in particular, judicial capitulations—which are of special significance to the subject of this study—will be evaluated separately; how the capitulations accepted by the Ottoman Empire shaped the agenda during the Lausanne negotiations, their ultimate fate, and how the Legal Revolution undertaken following the Treaty of Lausanne progressed within this context will be examined; in parallel, the branches of law in which minorities applied their own legal systems will be analyzed in relation to the periods before and after the Treaty of Lausanne. Ultimately, this article will examine how the issue of judicial capitulations -which originated in the Ottoman Empire- and the legal regimes governing minorities under private law were reflected first in the Treaty of Lausanne and then in the Republic, and will discuss whether the Republic's Legal Revolution was carried out as a result of external pressure or as a necessity stemming from the theoretical framework of the Turkish Revolution.

Keywords: Treaty of Lausanne, Turkish Legal Revolution, Turkish Civil Code, Civil law, Judicial capitulations.

GİRİŞ

Modern devletlerin tarihleri, devrimlerin tarihine paralel bir seyir izler. Bu, her devrimin doğrudan bir devlet kurduğu anlamına gelmez; ancak neredeyse her modern devletin ideolojik temelinde, kendi topraklarında olmasa da başka bir ülkede yaşanmış bir devrimin izi bulunmaktadır. Modern devletle özdeşleşen değerler, devrimlerin yarattığı bilişsel ve ampirik dönüşümlerin ürünü olmakla beraber bu dönüşümler, her zaman büyük bedeller karşılığında elde edilmiştir.

Altı yüzyıla yayılan ömründe, ufak bir beylikten üç kıtaya hükmetmiş güçlü bir imparatorluk haline gelen Osmanlı, çeşitli sebeplerin etkisiyle zaman içerisinde "Avrupa'nın hasta adamı"[1] ve "parçalanabilir bir miras"[2] olarak nitelendirilmiş ve ardından tarih sahnesinden çekilmiştir.[3]

Kurulduktan kısa süre sonra bir imparatorluk halini alan Osmanlı, aynı zamanda bir şeriat devletinin niteliklerine de sahipti.[4] Böylece hem birden fazla etnik kökene, dine mensup insana ev sahipliği yapmakta hem de tüm bu farklılıkları kabul ederek bunlara İslam devleti perspektifi ile muamele edecek bir devlet olarak özgün bir rejim teşkil etmekteydi. Bu kabulün arka planında "İslam dininin gereği" düşüncesi de yatmaktadır. Gerçekten de ehl-i

[1] https://www.britannica.com/question/Why-was-the-Ottoman-Empire-called-the-sick-man-of-Europe, Erişim Tarihi: 30/10/2025

[2] Atatürk bu durumu Nutuk'ta şu sözlerle ifade etmektedir: "Osmanlı Devletinin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türkün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele, bunun da taksimini teminle uğraşılmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun istiklâli, padişah, halife, hükûmet, bunlar hepsi medlûlü kalmamış birtakım bimâna elfazdan ibaretti." Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, haz. Bedi Yazıcı, (Süryay Sürekli Yayınları, 1995), 12.

[3] İsmet İnönü, Cumhuriyet'in 50. yıl dönümü vesilesiyle Türk Tarih Kurumu'nda yaptığı konuşmada bu durumu, Harbiye'de çalışan, Türkiye'yi pay etmek istediklerini ağzından kaçıran Avrupalı bir müdürle olan konuşmasına atıfla, şöyle ifade eder: "Adamın tasavvuru bu. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu bir hasta adam üniformasını giymişti. Tabii olarak bir istismar konusu, bir istismar arazisi sayılıyordu. Her devlet bunu düşünüyordu." Bkz. İsmet İnönü, "İstiklal Savaşı ve Lozan", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri,* (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 23-26 Ekim 1973), 8.

[4] Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* (Arı Sanat Yayınevi, 2017), 101.

kitap olan topluluklara kendi dinlerinin hukuklarının uygulanması da bir gereklilik olarak kabul edilmiştir. İslam dinine ve dolayısıyla İslam hukukuna göre zimmîlerin yani Osmanlı'daki karşılığıyla Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin kendi aralarındaki özel hukuk uyuşmazlıklarını kendi inançlarına göre muhakeme etmelerine müsaade edilmiştir.[5] Osmanlı Devleti'nin vatandaşları olan zımmilerin kişiler hukuku, aile hukuku gibi özel hukukun bazı alanlarındaki uyuşmazlıkları cemaat mahkemelerinde çözümlenmiştir.

Yargı birliğine ket vuran bir diğer uygulamayı ise Osmanlı ülkesinde çeşitli sebeplerle bulunan yabancı devlet tebaasına tanınan kapitülasyonlar teşkil etmiştir. Zira hem imparatorluk hem de şeriat devleti olma iddiasının gereğinden ötürü yayılmacı bir politika izleyen Osmanlı, aslen ilk aşamada mali ve siyasi amaçlarla kapitülasyonları kabul etmiştir.

Kapitülasyonlar, 18. yüzyılın sonlarına doğru her bakımdan hızla zayıflayan Osmanlı açısından, özellikle adli bakımdan bir dış baskı noktası halini almıştır. Bu sorun Osmanlı yıkılana kadar devam etmiş; hatta Osmanlı'yı da aşarak "hasta adam"ın toprak ve insan mirasını devralan genç ve diri Cumhuriyet'te de bir daha Avrupalı devletler tarafından gündeme dahi getirilememesi adına iç hukukun inşası sürecinde kesin çözümü aranan bir problem olmuştur. Lozan Barış Konferansı'ndaki başlıca uyuşmazlık konularından birinin kapitülasyonlar olduğu düşünüldüğünde, TBMM Hükûmeti tarafından Osmanlı'dan tıpkı dış borçlar gibi devralınan en sorunlu miraslardan birinin kapitülasyonlar sorunu ve çok hukukluluk olduğu anlaşılabilir. Bu gerçek idrak edildiğinde, Lozan Barış Antlaşması'nın *"Bağıtlı Yüksek Taraflar Türkiye'de Kapitülasyonların tümü ile kaldırılmasını, her biri kendisi ile ilgili olarak, kabul ettiklerini açıklarlar."*[6] şeklindeki 28. maddesinin ne kadar değerli olduğu anlaşılacaktır. Ondandır ki, kapitülasyonların bu denli kesin biçimde kaldırıldığının kabul edilmesinin mümkün olması bile, kimi müellifleri bunun altında iyi veya kötü niyetli olarak başka bir saik aramaya itmiştir.

[5] Kemal Faruk Aksoy, "Osmanlı Devleti'nde Adliye Teşkilatının Bir Unsuru Olarak Mahkemeler", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6, Sayı 2 (2023), 779.

[6] https://www.ismetinonu.org.tr/lozan-baris-antlasmasi-tam-metni/, Erişim Tarihi: 22/10/2025

Kapitülasyonların kaldırılması, genç Cumhuriyet açısından tartışmasız şekilde bir egemenlik meselesi olarak yorumlanmıştır.[7] Kural olarak her uluslararası anlaşma bir al-ver dengesi yaratır. Birtakım konularda verilen taviz ve güvenceler, bazı kazanımlar sağladığı gibi yine bazı çevrelerce bu kaideden yola çıkarak, kapitülasyonların kaldırılmasının, Müttefik Devletlere verilen bir güvencenin karşılığı olduğu öne sürülmektedir. Öyle ki, bu doğrultuda, Türk Hukuk Devrimi'nin hem içeriği hem de yöntemi bakımından Lozan'a taraf olan Müttefik Devletlere verilen bir taahhüdün sonucu ve ürünü olduğu iddia edilmektedir. Hâlbuki gerek görüşme tutanakları, görüşmelere dair anekdotlar, antlaşma metni ve gerekse Türk Hukuk Devrimi'nin içeriği ile Türk Devrimi'nin genel fikri yapısı içindeki anahtar rolü nazara alındığında, tüm bunların eleştiriye açık, bilimsel niteliği tartışmalı birer önerme oldukları değerlendirilebilir. Öğretide bire bir bu konuya mercek tutulan herhangi bir çalışmanın olmadığı da gözetilerek; işbu yazıda adli kapitülasyon kavramı, Osmanlı'nın kabul ettiği kapitülasyonların tarihçesi ve zımmilerin (sonraki adıyla azınlıkların) kimi özel hukuk alanlarında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e tabi oldukları hukuksal rejim anlatılmaktadır. Bunun akabinde Lozan Barış Antlaşması'nı doğuran gelişmeler, anlaşmada aslen ne konularda güvence ve taahhüt verildiği ve Lozan görüşmeleri bağlamında Türk Hukuk Devrimi'nin iç ve dış dinamiklerden ne denli etkilenerek yapıldığı hususlarının akademik bir perspektif ışığında konferans tutanakları, antlaşma metni, döneme dair anılar ve ihdas edilen kanuni düzenlemeler zemininde tartışılması amaçlanmaktadır. Bu tartışma yapılırken özellikle Türk Hukuk Devrimi ve bir hukuk metni olarak Lozan Barış Antlaşması kapsamında, tarafların gerçek iradelerinin ve motivasyonlarının tespiti adına amaçsal yoruma başvurulacaktır.

[7] Bu durum Lozan gündeminin öncesinde de bu şekildedir. TBMM'nin kuruluşu ile birlikte ilk Hariciye Vekili (günümüzdeki karşılığıyla Dışişleri Bakanı) olan Bekir Sami (Kunduk) Bey 1921 yılının mart ayında Londra'ya giderek İngiltere, Fransa, İtalya ile anlaşmalar yapıp bu üç devlete kapitülasyon niteliği taşıyabilecek imtiyazlar tanımış; bunun üzerine de Atatürk bu anlaşmaları veto ederek Bekir Sami Bey'i görevden uzaklaştırmıştır. Bkz. Fahir Armaoğlu, *Türk Dış Politikası Tarihi*, (Kronik Kitap, 2019), 20.

I. KAPİTÜLASYON KAVRAMI, OSMANLI'DA KAPİTÜLASYONLAR VE ZIMMİLERİN HUKUKİ DURUMU

Fransızca *capitulation* kelimesinin Türkçeye geçen haliyle *kapitülasyon* kavramı,[8] Osmanlılar zamanındaki kullanımıyla *imtiyazat-ı ecnebiyye*,[9] zaman içerisinde değişen karşılıklarda kullanılagelmiş olmakla beraber ittifak halinde kabul edilmiş bir tanımı yoktur.[10] Ancak bir tanım vermek gerekirse, genel olarak kapitülasyon; bir devlet tarafından başka bir devlete aralarında akdedilen bir anlaşma gereği o devlete ve o devletin uyruğuna sağlanan mali, adli, idari veya sosyal ayrıcalıklar için kullanılmaktadır. Aslen Avrupalı devletlerin kendi ülkeleri dışındaki yurttaşlarına tanınan kapitülasyonlar, tarihte Osmanlı, Mısır ve Çin devletlerinde tatbik olunmuştur. Her ne kadar kavramın temelinde bir "sözleşme" anlamı saklı olsa da, tarihte özellikle Osmanlı Devleti nezdinde kapitülasyonların çoğunlukla tek taraflı bir ayrıcalık tanıma niteliğini haiz olduğu görülmektedir.[11] Konumuz bakımından özellikle önem arz eden adli kapitülasyonlar, yabancı uyruklu şahısların kayrılmasına matuf, herhangi bir muhakeme sürecinde kişinin kendi kanunları kapsamında ve kendi mahkemesi önünde yargılanmasını mümkün kılan imtiyaz türüdür.[12]

Osmanlı İmparatorluğu özelinde kapitülasyon; devletin kanun ve nizamlarına uygun olarak ve padişahın emri gereğince, yabancı güçlerin Osmanlı topraklarında ikamet eden uyruklarına verilen iktisadi, ticari, hukuki, dini olmak üzere çeşitli ayrıcalıklar şeklinde tanımlanabilir.[13] İlksel anlamda da

[8] https://www.sozluk.gov.tr, Erişim Tarihi: 28/09/2025

[9] Sevtap Demirci, *100. Yılında Lozan Barış Antlaşması*, (Atatürk Araştırma Merkezi, 2023), 55.

[10] Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesine Etkisi*, (Yayımlanmış Doktora Tezi: T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, 2009), 80.

[11] Aybars Pamir, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51, Sayı 2 (2002), 80.

[12] Mustafa Duman, *Kapitülasyonların Kaldırılmasıyla Birlikte Gelişen Dış Ticaret Politikası: İttihat Terakki ve Lozan Barış Antlaşması Dönemlerinin Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: T.C. Marmara Üniversitesi, 2020), 24.

[13] Mahmud Esad, *Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi Üzerine*, Çev. Ahmet Öylek, (Türk Hukuk Kurumu, 2008), 25.

olsa, verilen ilk kapitülasyonun 1352 yılında ve aynı yüzyıl içinde Cenevizlilere verilen ticari kapitülasyonlar olduğu kabul edilmektedir.[14] Bunu II. Mehmed döneminde Venedik'e, Toskana'ya, II. Bayezid döneminde yine Venedik'e, Napoli'ye, I. Selim döneminde yine bazı İtalya şehir devletlerine, ayrıca Memlükler yıkıldıktan sonra Memlüklerin vaktinde kapitülasyon verdiği Fransız ve Katalan tacirlerine aynı şekilde Osmanlı tarafından verilen kapitülasyonlar takip etmektedir.[15] Ancak bu hususta genel kanaat, asıl ve tam anlamıyla verilen ilk kapitülasyonların Kanuni Sultan Süleyman döneminde Fransızlara verilen kapitülasyonlar olduğu yönündedir.[16] Osmanlı'nın çöküşüne varan kronolojide kapitülasyonların yerinin ve aynı zamanda bu çöküşteki payının ihmal edilemez düzeyde olduğu belirtilmektedir. Öyle ki, sosyal bilimler literatüründe kapitülasyon kavramı kullanıldığında ve bir bağlam ile desteklenmek istendiğinde, akla ilk gelen olgu, Osmanlı Devleti'nin kabul ettiği kapitülasyonlardır.[17] Ancak yukarıda sözü edilen kapitülasyonlar ticari nitelikte olup devletin çok güçlü olduğu bir dönemde verilmiş, ayrıca bir kısmı kısa süreli (dönemsel) nitelik arz eden ayrıcalıklardır. Osmanlı'nın yükseliş döneminde hem bir ticari etkileşim mekanizması hem de bir siyasal enstrüman olan ve Kanuni ile birlikte bir diplomasi aracı olarak da yorumlanmak suretiyle kapsamı genişletilen, adli boyuta da taşınan -zaten fıkıhta da yeri olduğu kabul gören[18]- kapitülasyonlar, devletin

[14] Hatta Osmanlı'da kapitülasyonların tarihini I. Osman devrine kadar götüren ayrıksı bir görüş de vardır. Bkz. Mahmud Esad, *Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi Üzerine*, 37.

[15] Pamir, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", 86.

[16] Duman, *Kapitülasyonların Kaldırılmasıyla Birlikte Gelişen Dış Ticaret Politikası: İttihat Terakki ve Lozan Barış Antlaşması Dönemlerinin Karşılaştırılması*, 23.

[17] https://www.britannica.com/topic/capitulation, Erişim Tarihi: 16/10/2025

[18] Osmanlı'da kapitülasyonların adli boyutu, İslam hukuku nezdinde muahade (devletlerarası sözleşme) ve eman kurumları arasındaki farkla temellenmektedir. Fıkıh uyarınca İslam topraklarına (Darülislam) giren yabancıların (müstemenlerin) kendi inanç ve hukuk sistemlerine tabi olmalarına müsaade edilmesi devlet açısından bir "eman" tasarrufu niteliğini haizken; Osmanlı'nın kendi uyruğu olan gayrimüslimlere (zımmilere) tanıdığı sınırlı hukuki serbesti ve millet sistemi kapsamında tanıdığı özerklik birbirlerinden farklı şeylerdir. Kapitülasyonlar, devletlerarasında akdedilen antlaşmalara dayanan birer diplomatik-siyasi enstrüman iken, fıkıh aslen İslam hukukunun sınırlı olarak ayrıcalıklara izin verdiği bir pratik oluşturmaktadır. Ancak

duraklama ve çöküş dönemlerinde ise adeta bir yük halini almış ve ekonomik açıdan meşru bir sömürü aracı haline gelmiştir.[19] Ancak uzun vadede asıl problem, Kanuni döneminden sonra kabul edilmeye başlanan ve süreklilik arz eden adli kapitülasyonlar olmuştur. Kapitülasyonların asırlar içerisinde sürekli hale gelmesi ve çeşitlenmesiyle koşut olarak Osmanlı topraklarındaki azınlıklar da çeşitli adli ayrıcalıklar elde etmişlerdi.

1869'da Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nin yayınlanmasının akabinde 1876'da Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konulmasıyla din ve mezhep farklılığı gözetilmeksizin Osmanlı tabiiyetindeki herkesin Osmanlı uyruğu olarak kabul edileceği düzenlenerek geleneksel millet anlayışından kopulmuş ve modern yurttaşlık anlayışına geçilmiştir.[20] Başka bir deyişle, zaten Osmanlı'nın tebaası olarak kabul edilen zımmilere (gayrimüslimlere) artık din ve inanç çerçevesinden bakılmamakla, sadece Osmanlı üst kimliği-vatandaşlığı nezdinde yaklaşılması yönünde bir değişim hâsıl olmuştur. Bu aşamadan sonra devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olmayanlar Müslüman dahi olsalar yabancı statüsünü haiz olmuşlardır. Ancak şeri hukukun Osmanlı topraklarındaki zımmilere tanıdığı dini özerklik ile kapitülasyonların yabancılara (müstemenlere) tanıdığı imtiyazlar karışıklığa yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş devrinde çoğalan dış baskılar, Osmanlı'nın egemenlik haklarına tümüyle aykırı olarak Batılı güçlerin devletin iç işlerine müdahil olmasıyla somutlaşmıştır. Batılı devletlerin Osmanlı hukukuna müdahale sonucu doğuracak biçimde imtiyaz talep etmelerine yol açan unsurları ortadan kaldırma çabaları gösteren Osmanlıların politikaları, nihayetinde iflas etmiştir.[21]

Özellikle Tanzimat Dönemi'nde olgunlaşan mahkeme yapısına göre son dönemde şeriyye mahkemelerinin yanında nizamiye mahkemeleri de

---

Osmanlı hukuku bu yönüyle kapitülasyonlar için elverişli yapıdadır. Bkz. Pamir, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", 84.

[19] İlber Ortaylı, *Yakın Tarihin Gerçekleri: Osmanlı'nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyet'e*, 12. Basım, (Timaş Yayınları, 2015), 51.

[20] Alper Işık, *Türkiye'de Ulus-Devlet ve Gayrimüslim Azınlık*, (On İki Levha Yayıncılık, 2016), 43-44, 49, 52.

[21] Nilüfer Uğurlu Şenel, "Türk Batılılaşmasında Medeni Kanun'un Önemi", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 Sayı 4 (2003), 83.

kurulmuş ve böylelikle şeriyye mahkemelerinin yetkileri daraltılmıştı.[22] Bunların yanında ticari uyuşmazlıkların görüldüğü ticaret mahkemeleri, uyuşmazlığın her iki tarafının da yabancı olduğu durumlarda görevli olan konsolosluk (konsoloshane) mahkemeleri ve gayrimüslim tebaanın evlenme, boşanma, miras gibi medeni hukuk uyuşmazlıklarına bakan cemaat mahkemeleri bulunmaktaydı. Nizamiye mahkemelerinin görev alanı şeriyye, cemaat, ticaret ve konsolosluk mahkemelerinin görev alanı dışında kalan alanlarda hem Müslüman hem de gayrimüslim tebaanın uyuşmazlıklarından ibaretti.[23] Müslüman veya gayrimüslim fark etmeksizin Osmanlı tebaasından biri ile bir yabancı (Osmanlı'daki adıyla müstemen) arasındaki uyuşmazlıklarda Osmanlı her ne kadar kendisini yetkili saymışsa da, yabancılar mahkemelerde tercümanlar bulundurarak Osmanlı'nın hukuk sistemine müdahalede bulunmuştur.[24] Kanun birliğinin ve hukuk birliğinin olmadığı Osmanlı yargısında yabancılara tanınan adli kapitülasyonlar ve gayrimüslim tebaaya tanınan imkânlar da bu koşulların hem sebebiydi hem de sonucuydu.

İşin özünde, Osmanlı'nın klasik hukuk sisteminde gayrimüslimler nezdinde kalıtsal olarak zaten birtakım ayrıcalıklar mevcuttur. "Millet sistemi" olarak anılan sistem, çok hukuklu bir yapı öngörmekte ve bu sistemde Osmanlı halkı dinine ve mezhebine göre, özellikle aile-miras ve kişiler hukuku nezdinde farklı hukuk kurallarına tabi kılınmaktadır. Örneğin Yahudiler, Macarlar, Ortodoks ve Katolik Ermeniler, Rumlar, Sırplar, Süryaniler kendi hukuklarını uyguluyor, bu noktada dini cemaat önderlerinin bünyelerinde birleşiyorlardı.[25] Ancak bu durum, Klasik Dönem Osmanlısında bir dış dinamiğin etkisi değil, fıkhın bir gereği olarak yorumlanmaktaydı. Zira bahsi geçen topluluklar Osmanlı'nın gayrimüslim tebaasıydı. Nitekim Osmanlı'nın zayıfladığı ve Batı tipi reformların yapılmaya başlandığı Tan-

[22] Aksoy, "Osmanlı Devleti'nde Adliye Teşkilatının Bir Unsuru Olarak Mahkemeler", 791.

[23] Zafer Toprak, "Çağdaş Hukuk Düzenine Yöneliş: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Adalet Örgütü", *Cumhuriyet Dönemi Hukuk Devrimi*, (Türk Hukukçu Kadınlar Derneği, 1994), 1-7.

[24] Seda Örsten Esirgen, *Hukuki Sonuçlarıyla Lozan*, (Seçkin Yayıncılık, 2023), 179.

[25] Emre Can Özkara, "Bir Medeniyet Mücadelesi: Türk Hukuk Devrimi", *İstanbul Barosu Dergisi,* 97, (Sayı 5, 2023), 122.

zimat ve sonrası dönemde, özellikle de dış dinamiklerin etkisi ile başkaca adli kapitülasyonlar da kabul edilmekle, yabancılara (müstemenlere) yargı birliğini zedeleyici ayrıcalıklar tanınmakla, Osmanlı hukuk sistemi artık fıkıhla da açıklanamayacak şekilde iyiden iyiye tutarsız, karmakarışık bir hal almıştır.[26] Bu noktada, laiklik yönünde yorumlanabilecek yenilikler ve kanunlaştırmalar hâsıl olsa dahi, bunlar da sadece ileride atılacak adımlar için ilham verici rolü haiz olup o aşamada mevcut olan sistemi daha da karmaşık hale getirmişlerdir.[27]

Ortaya çıkan ikilikte, bir kimsenin aynı somut uyuşmazlığa ilişkin olarak birden fazla mahkemede, örneğin bir suçtan ötürü hem nizamiye hem de şeriyye mahkemesinde yargılanabilmesi ve aynı ülkede yapılan iki yargılamanın sonunda birbirine tamamen zıt olabilecek farklı neticeler alabilmesi gibi durumlar hâsıl olmuştur. Bunun haricinde, bir standart ile bütünlük arz etmeyen ve plansız olarak yapılan düzenlemeler nedeniyle, hangi davanın hangi mahkemede görülmesi gerektiği gibi hususlarda da sık sık görev ve yetki uyuşmazlığı yaşanmıştır.[28] Dahası, adli reformlar imparatorluğun her vilayetinde aynı gelişim seyrini takip etmediğinden, yer bakımından da standart sağlanamamıştır. Ülkenin farklı yerlerinde esasen aynı hukuk sisteminin içinde farklı bir yargılama pratiklerinin uygulanma ihtimali de oluşmuştur. Ayrıca, bu karışıklık ve ikilik, Yemen gibi bazı yerlerde toplumsal huzuru da bozmuştur. Resmi kayıtlara göre Yemen'de halk aslen nizamiye mahkemesinin görevlendirildiği alanlarda kadılara başvurmuştur.[29]

Bilhassa 19. yüzyıldan itibaren kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik çabalar gösterilmişse de hem o tarihlerde hem de II. Meşrutiyet Dönemi'nde bu çabalar başarısızlıkla sonuçlanacaktı.[30] Bu girişimlerden ilki 25 Mart 1856'da, Paris Barış Konferansı esnasında Sadrazam Âli Paşa tarafından yapılarak açıkça kapitülasyonların kaldırılması talep edilmiş ancak bu talep kabul görmemiş; sonrasında en azından kısmi bir çaba olarak 1867'de

[26] Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, (Yapı Kredi Yayınları, 2019), 96.

[27] Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,* 102.

[28] M. Macit Kenanoğlu, "Nizamiye Mahkemeleri", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 187.

[29] Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 585; Kenanoğlu, "Nizamiye Mahkemeleri", 188.

[30] Demirci, *100. Yılında Lozan Barış Antlaşması,* 56.

İstimlak-i Emlak Nizamnamesi adlı bir düzenleme ile yabancıların taşınmaz mallarına ilişkin davalarda Osmanlı mahkemelerinin yetkisi kabul edilmiştir. Yine de kapitülasyonların kaldırılması hususunda muvaffak olunamamış ve Avrupalı devletler ikna edilememiştir.[31] Kapitülasyonlar ancak İttihad ve Terakki Fırkası'nın iktidarında, 1914'te tek taraflı olarak kaldırılabilmiştir. İstanbul'un işgalinin ardından İşgal Güçleri Yüksek Komiserliği tarafından önce Osmanlı Devleti'ne nota verilerek kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik hiçbir kararın ve uygulamanın hukuksal dayanağının olmadığı bildirilmiş ve ayrıca 1914'ten bu yana çıkartılan kanun ve nizamların kendi vatandaşlarına uygulanmasının sona erdirilmesi istenmişti.[32] Osmanlı Hükûmeti direnç göstererek barış antlaşmasının akdedilişine kadar vakit kazanmaya çabalamışsa ve son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kapitülasyonların reddine yönelik kararlar alınmışsa da, Sevr Barış Antlaşması ile kapitülasyonlar yeniden yürürlüğe konulmuştur.[33]

Kapitülasyonların kaldırılması akabinde beş maddeden ibaret 23 Şubat 1915 tarihli Memâlik-i Osmaniye'de Bulunan Ecanibin Hukuk ve Vezaifi Hakkında Muvakkat Kanun ile, uzun süredir var olan statü kaldırılarak Osmanlı'nın ülkedeki yabancılar üzerindeki egemenliğinin pekiştirilmesi hedeflenmiştir. Böylelikle yabancıların artık konsolosluk mahkemelerine değil, Osmanlı mahkemelerine tabi olmaları amaçlanmıştır. Asayiş ve kamu düzenini ilgilendiren tüm kanunların yabancılar hakkında da uygulanacak olmasının yanı sıra, yabancıların taraf olacakları ticaret ve hukuk davaları için Osmanlı mahkemelerine de başvurulabilme imkânı doğmuştur.[34] Ayrıca şahsın hukuku (ahval-i şahsiye) ve menkul (taşınır) mallara dair davalar nezdinde ise bir istisna getirilerek bunlara uyuşmazlıklarda sadece

[31] Belkıs Konan, "1915 Tarihli "Memâlik-i Osmaniye'de Bulunan Ecanibin Hukuk ve Vezaifi Hakkında Kanun-ı Muvakkata Göre Yabancıların Osmanlı Devleti'nde Hukuki Durumunun Değerlendirilmesi", *Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri I*, Ed. Fethi Gedikli, 21-22 Aralık İstanbul 2012, 230-231.

[32] Muhammet Emin Külünk, *Kapitülasyonların Kaldırılması (1914),* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: T.C. Marmara Üniversitesi, 2006), 287-288.

[33] Külünk, *Kapitülasyonların Kaldırılması (1914),* 298.

[34] Konan, "1915 Tarihli "Memâlik-i Osmaniye'de Bulunan Ecanibin Hukuk ve Vezaifi Hakkında Kanun-ı Muvakkata Göre Yabancıların Osmanlı Devleti'nde Hukuki Durumunun Değerlendirilmesi", 232.

belli hallerde Osmanlı mahkemelerinin davaya bakabileceği öngörülmüştür. Ancak bu durum kapitülasyonun yarattığı dış kaynaklı bir sınırlama olarak değil; bir geçiş sürecinin ve devletlerarası özel hukuk ilkelerinin getirdiği bir "sınır çizme" olarak okunmalıdır. Nitekim ilgili kanun, Osmanlı'nın kendi topraklarındaki yabancılar üzerindeki egemenliğini tekrar kurma arzusunu yansıtmakla beraber, ilerleyen süreçte Lozan Görüşmeleri sırasında özellikle de şahsın hukukuna dair istisnai hükümleri yönünden Müttefik Devletler için de bir dayanak noktası olmuştur.[35] Türkiye Cumhuriyeti›nin yabancılar hukukuna dair yaklaşımının da devletin yargı egemenliğini koruma prensibinin devamı olduğu gözetildiğinde, özellikle bu kanunla getirilen istisnaların da yargı bağımsızlığını sağlama uğrunda Türk Kanun-u Medenisi'nin önünü açmış olabileceği çıkarımını yapmak mümkündür.

II. LOZAN KONFERANSI VE LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

Kurtuluş Savaşı boyunca Türk tarafının en çok arzuladığı hususlardan biri tam bağımsızlığın elde edilmesi olmuş, kapitülasyonlar konusu bu anlamda büyük önem arz etmiştir.[36] Savaş meydanlarında verilen mücadele safhasının başarıyla sonuçlandırılmasının ardından Mudanya Ateşkes Antlaşması ile TBMM Hükûmeti diplomatik alanda önemli bir başarı elde etmiştir. Nihayetinde Anadolu'nun emperyalist güçler tarafından işgaline başlanıldığı ilk günden bu yana gösterilen direnişin ve verilen mücadelenin diplomatik zaferle taçlandırılması gerekmekteydi. Doğal bir netice olarak da diplomatik mücadelenin en önemli cephelerinden birisi de kapitülasyonlar ve dolayısıyla adli kapitülasyonlar olacaktı. TBMM Hükûmeti, İsviçre'nin Lozan kentinde toplanacak olan Lozan Barış Konferansı'na İngiltere'nin hem TBMM Hükûmeti'ni hem de İstanbul Hükûmeti'ni çağırması üzerine

[35] Lozan Görüşme tutanaklarına şu şekilde yansımıştır: "M. CİAMARRA, 25 Şubat 1915 tarihli Türk kanununun, kişisel duruma ilişkin maddelerinde, yabancıların Osmanlı mahkemelerine bağlı olmayacaklarının kesin olarak kararlaştırdığını söyledi. Bu kanun, yabancı Devletleri, bu gibi anlaşmazlıkların götürülebileceği mahkemeleri seçmekte serbest bırakmaktadır; böyle olunca, bu mahkemeler, duruma göre, ulusal mahkemeler ya da konsolosluk mahkemeleri olabileceklerdir." Bkz. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Cilt 2, Çev. Seha Lütfü Meray, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2018, 101-102.

[36] Rıdvan Akın, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, (On İki Levha Yayıncılık, 2019), 240.

saltanatın kaldırılması gibi[37] görünüşte taktik özünde geleceğe dönük ve radikal bir adımla karşılık vermiş ve sonraki tarihlerde daha da büyüyebilecek bir sorunu kritik bir tarihte çözmüştür.

Lozan Barış Konferansı'na TBMM tarafından gönderilecek olan Türk delegasyonuna, konferans süresince takip edilecek esasları ve ilkeleri içeren 14 maddeden müteşekkil bir talimatname verilmiştir. Talimatname gereği, doğu sınırında bağımsız bir Ermenistan kurulmasının ve kapitülasyonların varlığının konferansta gündeme gelmesi halinde, TBMM Hükûmeti'nden ikinci bir emir almaya gerek kalmaksızın masadan kalkılarak konferans kesilebilecektir.[38] Dolayısıyla Osmanlı'nın tarihsel bakiyesinden gelen kapitülasyonların varlığı, Lozan Barış Konferansı'nda Türk delegasyonuna müzakere konusu dahi edilemeyecek bir konu olarak bildirilmiştir. Konferans 20 Kasım 1922'de başlamıştır.[39]

A. LOZAN KONFERANSI GÖRÜŞMELERİNDE ADLİ KAPİTÜLASYONLAR VE GAYRİMÜSLİM TÜRK VATANDAŞLARININ HUKUKİ DURUMU

Lozan Barış Konferansı'nda üç ana komisyon belirlenmiştir. İlk komisyon toprak ve askeri meseleler, ikinci komisyon yabancıların statüsü ve üçüncü komisyon ise ekonomik ve mali meseleler için kurulmuştur. İkinci komisyonda aynı zamanda adli kapitülasyonlar da görüşülmüştür.[40] Kapitülasyonların tartışıldığı görüşmeler Lozan Barış Konferansı'nın en çetin tartışmaları arasında yer almıştır. Osmanlı Devleti'nde yüzyıllardır sahip oldukları ayrıcalıklarını devam ettirme arzusundaki Müttefik Devletlere karşı Türk delegasyonu, ilgasından başka seçenek kabul edemeyeceği kapitülasyonlar konusunda adeta bir diplomasi savaşı vermiştir.[41]

---

[37] Emrah Safa Gürkan, *Cumhuriyet'in 100 Günü*, (Mundi Kitap, 2023), 264.

[38] Demirci, *100. Yılında Lozan Barış Antlaşması*, 18; Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, Cilt 1, (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), XIV.

[39] Demirci, *100. Yılında Lozan Barış Antlaşması*, 16.

[40] https://www.thelausanneproject.com/history-lausanne-treatytk/, Erişim Tarihi: 30/09/2025

[41] Konferans süresinin önemli bir bölümünde Türk delegasyonunun TBMM Hükûmeti ile telgraflarının şifrelerinin İngilizler tarafından kırılıp okunarak karşı hamlelerde bulunulabildiği de bilinmektedir. Bkz. Demirci, *100. Yılında Lozan Barış Antlaşması*, 20, 60.

Lozan Barış Antlaşması öncesi görüşmelerde ve nihayet anlaşma metninde azınlıklar meselesi gündeme gelmiş ve bu konuda düzenleme yapılmıştır ancak "azınlıklar meselesi" başlığı altına Ermeni meselesi, mübadele, patrikhane, vatandaşlık gibi hususlar dahildir. Nitekim, antlaşmanın imzalanmasından sonra, istisnai nitelik arz eden uyuşmazlık konuları hariç tutulursa, Türk Hukuk Devrimi ile birlikte azınlık sorununa da en azından kategorik olarak hukuki bir çözüm getirilmiştir. Lozan'da Türk delegasyonunun mübadele ve azınlıklar konusunda da gözettiği gibi adli kapitülasyonlarda da evleviyetle gözettiği husus,[42] yabancı devletler tarafından Türk topraklarındaki azınlıklara müdahale ve kışkırtmalarda bulunulmasının önüne geçilmesi olmuştur.

Konferans görüşmelerinde, Müttefik Devletlerin kapitülasyonlardan taviz vermemek adına, Türkiye'deki gayrimüslim azınlıkların haklarının güvencelenmesi adı altında birçok noktada müdahale etmek istedikleri görülmüştür. Osmanlı zamanından kalan imtiyaz ve olanakları dile getirerek, kapitülasyonları kaldırmaya rıza göstermekle birlikte kendilerine bir güvence verilmesini açıkça talep etmişlerdir. Bunun için de yabancı yargıçların da görev yapacağı bir "geçiş dönemi" fikrini ortaya atmışlardır. Bu fikre göre, Japonya örneğinde olduğu gibi "Kapitülasyon rejiminden özgürlük rejimine geçiş için" 20 yıllık bir geçiş sürecinin gerektiği gibi, Türkiye'de de ancak azınlıklara güvence vermek adına bir geçiş sürecinin öngörülmesi halinde kapitülasyonların kaldırılması mümkündü.[43] Buna karşın, Türk delegas-

[42] Işık, *Türkiye'de Ulus-Devlet ve Gayrimüslim Azınlık*, 66.

[43] İtalya'yı temsilen Marki Garroni, bu konudaki müzakerelerde Müttefikleri temsilen şu cümleleri kullanmıştır: "Türk Temsilcisi Heyetine, bu mahkemelerde, La Haye Daimi Adalet Divanınca Türk hükümetine teklif edilecek bir yabancı yargıçlar çoğunluğunu kabul etmesi telkininde bulunulmuştu. Bu yargıçlar, Türk Hükümetince, yabancı Devletlerin hiçbir karışımı olmaksızın, atanacaklardı. (…) Ben o kanıdayım ki, Türkiye kısa bir süre içinde, çağdaş gereklere tümüyle uygun düşen yasalar ve yargıçlar topluluğu meydana getirmeği başaracaktır; fakat, yeni rejimde bile Türk mahkemelerinin, yetenekli olduklarının kanıtını henüz ortaya koymamış bulunduklarını kabul etmek ve şimdiki durumda, Türkiye'nin dinsel kurallarından esinlenen birtakım kanunlarla, çağdaş uluslararası ilişkilerinin ihtiyaçlarıyla uyum içinde bulunmayan, bu yüzden Türkiye'nin de yenileştirilmelerini gerekli saydığı birtakım kanunlarla yönetilmekte olduğunu hesaba katmak gerekir. (…) Güven, zorla duyurulamaz; güveni esnetmek gerekir. Ekselans İsmet Paşa, Kapitülasyonların kaldırılması düşüncesinin yabancı toplulukları arasında yarattığı kaygıyı şüphesiz bilmektedirler; bu kaygıya son vermek herkesin yararına olacaktır. (…) Türkiye'de

yonu ise, özellikle yabancı yargıçların görev yapacağı bir geçiş döneminin egemenliği açıkça çiğneyeceğini, bu yönde bir kısıtlamanın geçici bile olsa kapitülasyonlardan dahi daha geniş ve ağır olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca geçen yıllar boyunca Osmanlı'da nice kanun reformları yapıldığını, Avrupa'daki ilerlemenin zaten takip edildiğini, Osmanlı'da Batı'daki hukuk fakülteleri ilham alınarak kurulan ve aynı eğitim programlarını haiz olan hukuk fakültelerinin bulunduğunu, dolayısıyla yargıçlar arasında bir "yetenek" farkı olmadığını belirterek bu fikre şiddetle karşı çıkmıştır.[44]

Konferansın bütününe bakıldığında, mali kapitülasyonların kaldırılmasının adli kapitülasyonların kaldırılmasına nazaran emperyalist devletlerin daha az tepkisini çektiği, esas çetin tartışmaların adli kapitülasyonlar meselesinde

bugün yabancılar rejiminde meydana gelenler gibi köklü değişiklikler bir kalemde uygulanamazlar. Geçiş tedbirlerinin alınması gerekmektedir. (…) İşte, teklif ettiğimiz ve istemekte olduğumuz, bu geçiş dönemidir." Bkz. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Cilt 2, Çev. Seha Lütfü Meray, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2018, 17-18-19.

[44] İsmet Paşa, Mark Garroni'nin ardından şu şekilde bir beyanda bulunmuştur: "Türk Temsilci Heyeti, Türkiye'nin bağımsızlığı ve egemenliği ile açıkça bağdaşmaz bir rejim kurulmasını öngören böyle bir teklifle karşılaşmış olmasına çok şaşmıştır. ve bu şaşması, egemenliğine bu yoldan getirilebilecek kısıtlamaların, haksızlığı herkesçe kabul edilmiş Kapitülasyonlardan doğan kısıtlamalardan çok daha geniş bir alanda olduğunu görmekle, bir o kadar da çok artmıştır. (…) Türk Hükümeti için, yabancı yargıçların uluslararası bir organca hazırlanmış bir ad çizelgesinden seçilmesi ve atanması zorunluluğu, bu yargıçların görevlerini Türk Devleti adına yapmaları ve ödeneklerinin Türk Hükümetince verilmesi durumunda bile, ülke egemenliğine bir aykırılıktan başka bir şey olmaz. (...) Türk Temsilci Heyeti, Müttefik Devletlerin, Kapitülasyonlar rejiminden daha ağır bir sistem kurmağa kalkışmak niyetinde olmadıklarını ummak ister. (…) Geçen yüzyılların Osmanlı yargıçlarıyla, Batı'nın hukuk fakülteleri örnek alınarak kurulmuş ve Batı'dakilere eş programlar uygulayan Hukuk Fakültemizi lisans ya da doktora diplomalı olarak bitirmişler arasından kırk yıldan beri seçilmekte olan, şimdiki yargıçlar arasındaki fark, görmezlikten gelinebilir mi? (…) Şurasını önemle belirtmek gerekir ki, Türkiye, egemenliğini ve bağımsızlığını yeniden elde edebilmek amacıyla, yalnız bir sözü [Kapitülasyonlar sözünü] değil, fakat tümüyle bir sistemi ve bir ilkeyi suçlamaktadır. Müttefiklerin uyrukları için, Türkiye'den, güvenceler vermesi istenmektedir; oysa, bu güvenceler, (…) yabancılar ile uyruklar arasında hiç bir ayırım gözetmeyen Türk kanunlarında ve kurumlarında, zaten vardır. Böyle olunca, yabancılar için, burada temsil edilen Devletlerden hiç birinin kendi bakımından hoş görmeyeceği ayrıcalıklı bir işlemi haklı gösterecek hiç bir neden de yoktur." Bkz. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Cilt 2, Çev. Seha Lütfü Meray, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2018, 25-26-27.

çıktığı en başta tutanaklarla sabittir.[45] Nitekim, İsmet İnönü, adli kapitülasyonlar hususunda verilen mücadeleden söz ederken "Lozan Konferansı'nda en çok zahmeti adliyemiz için çektim. En çok kritikler (eleştiriler) adliyemize tevcih oluyordu." demiştir.[46] Adli kapitülasyon görüşmelerinde kapitülasyon olanaklarını yitirmek istemeyen Müttefik Devletlerin delegasyonları tarafından ileri sürülen temel argüman, Türk hukukunun yetersiz olduğu ve bu nedenle reforma ihtiyaç duyduğudur. Bu doğrultuda Müttefik Devletler, Türk topraklarında yaşayan yabancılara da şeri hukukun uygulanmasına ve Türk tarafının kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik duruşuna karşı çıkmıştır.[47] 1856'da, Kırım Savaşı'nın ardından toplanan Paris Barış Konferansı'nda da Sadrazam Âli Paşa'nın kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik taleplerine karşı Batılı devletler Osmanlı hukukunun Müslümanlara göre hazırlanmış kanunlardan müteşekkil olduğunu, bu kanunların değiştirilmesi halinde kapitülasyonların kaldırılabileceğini savunmuştur.[48] Paris Barış Konferansı'nda ve Konferans'tan yaklaşık yetmiş yıl sonra toplanan Lozan Barış Konferansı'nda emperyalist güçlerin aynı argümanları ileri sürmeleri şaşırtıcı olmadığı gibi tesadüf de değildir. Çünkü Paris'te ve Lozan'da Türkler tarafından Avrupalılara karşı ileri sürülen yürürlükteki iç hukukun çağın gereklerine uygun ve ayrım gözetmeksizin herkes için uygulanabilir olduğu biçimindeki argümanların arasındaki ortaklık, antlaşmalar sonrasında hukuki sorunların çözülmesinde aranan formüllerde de öncelikle Âli Paşa ve ardından Mahmut Esat (Bozkurt) Bey tarafından temsil edilecek ve sürdürülecektir. Zira adli kapitülasyonlara ve hukuk birliğinin olmadığı koşullara cevaz veren şeri hukuk iki dönemde de mevcuttu.

Lozan'da adli kapitülasyonlar özelinde Müttefik Devletlerin tezi, Türkiye'de İslam hukukunun yürürlükte olduğu ve Türkiye'de hukuk sisteminin ve mahkemelerin geri kalmış durumları nedeniyle yabancıların hukuki meselelerinde

[45] Erkan Cevizliler ve Seyhan Akbulut, "Lozan Barış Konferansı'nda Kapitülasyonlar Meselesi ve İsmet Paşa", *Atatürk Dergisi*, 8, Sayı 2 (Aralık 2019), 181.

[46] Mehmet Akzambak, *Atatürk'ün Devrimci Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt*, (Kastaş Yayınevi, 2005), 169.

[47] Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, 176.

[48] Ömer Turan, "1926 Hukuk İnkılâbının Fikrî Temelleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* 11, Sayı 32 (Temmuz 1995), 477-478.

adil olunamayacağı ve güvenliğin sağlanamayacağıdır.[49] Müttefikler, zaten hâlihazırda mali, iktisadi ve sair hususlara dair kapitülasyonlardan vazgeçildiği ve kendilerince bir fedakârlıkta bulunulduğunu, kapitülasyonların sağladığı güvenceye güvenerek Türkiye›ye yerleşmiş ve belki yatırım yapmış bulunan yabancıların müktesep haklarının da korunması gerektiğini, öte yandan kapitülasyonlar tek taraflı değil, iki taraflı bir irade uyuşmasının (uluslararası antlaşma) ürünü olduğundan, taraflardan birinin diğer tarafın muvafakati olmaksızın kapitülasyonları ilga edemeyeceğini savunmuşlardır.[50] Bu nedenlerle de Batılılar konferansta adli kapitülasyonların kısmi bir değişiklikle, başkaca bir kavram adı altında ikame edildiği bir modelden yana olan bir politika takip etmişlerdir. Konferansta Türk tezi ise, Osmanlı'nın son yüzyılında kanunların, mahkemelerin ve hukuk sisteminin modernleştirildiği ve din esasına göre değil vatandaşlık esasına göre düzenlemeler yapıldığı şeklinde olmuş; İsmet Paşa özellikle Paris Barış Antlaşması'nın ardından adalet teşkilatının iyileştirilerek önce *Mecelle-i Ahkam-ı Adliye*'nin (Mecelle'nin), ardından da Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin yürürlüğe konulması ile medeni hukukta reform yapıldığını, İstanbul Darülfünun Hukuk Mektebi'nin Batı'daki hukuk fakültelerinden herhangi bir farkının olmadığını savunmuştur.[51] Bunun yanı sıra, her ne kadar kapitülasyonlar iki taraflı gözüken bir irade uyuşmasının ürünü gibi gözükseler de, taraflardan biri diğerine

[49] Taha Akyol, *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, 7. Basım, (Doğan Kitap, 2016), 281-282; Bilal N. Şimşir, "Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu", *Ankara ve Lozan Arasında: Avrupa Yolundaki Türkiye Üzerine Bir Derleme*, Der. Max. Schweizer, (Phoenix Yayınevi, 2005), 82.

[50] Tahir Taner, *Kapitülasyonlar Nasıl İlga Edildi*, (İsmail Akgün Matbaası, 1956), 15.; İtalya'yı temsilen Marki Garoni, görüşmeler esnasında bunu açıkça belirtmiştir: "Kapitülasyonların kaldırılması ilkesini kabul ederken, Türkiye'de, yabancıların mali yönden yararlana geldikleri bütün ayrıcalıklardan, kendi rızamızla vazgeçtik. (...) Türk Hükümetini, malî konularda dilediği gibi kanun çıkarmakta serbest bıraktık. (...) Türk Hükümetine tam güven gösterdik. (...) Yabancıların Türkiye'de malî yönden ayrıcalıklarını ve yargılanma yönünden dokunulmazlıklarını -kimi durumlarda pek de haksız sayılmayacak ayrıcalık ve dokunulmazlıklarını- ayrıntılarıyla bilenler, katlandığımız fedakârlıkların ne kadar önemli ve isteklerimizin ne kadar ölçülü olduğunu da kabuł edeceklerdir." Bkz. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Cilt 1, Çev. Seha Lütfü Meray, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970, 40.

[51] Akyol, *Atatürk'ün İhtilal Hukuku,* 281-282; Şimşir, "Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu", 82.

tek taraflı bir imtiyaz verirken bunun karşılığında hiçbir edim belirlenmemiştir. Dolayısıyla kapitülasyonun aslen tek taraflı bir uluslararası taahhüt olduğu, haliyle şartların değişmesi ile tek tarafça ilga edilebileceği, ayrıca bir devletin varlığını, egemenliğini ve istiklalini tehdit eden hükümlerin devam edemeyeceği İsmet Paşa tarafından belirtilmiştir.[52]

Konferansın tıkandığı bir aşamada İngiliz delegasyonunda olan Dışişleri Bakanı Lord Curzon, kendisinin hazırladığı ve Müttefik Devletlerin ortak iradesini yansıtan bir antlaşma taslağı sunmuştu. 160 maddelik bu taslakta kapitülasyonlara son verilmesine karşılık beş yıl süreyle görev yapmak üzere teşkil edilecek bir danışmanlar heyetinin oluşturulması, bu danışmanların İstanbul, İzmir, Samsun ve Adana mahkemelerinde, ayrıca istinaf ve temyiz mahkemelerinde görev alıp yabancıların taraf olduğu uyuşmazlıklarda hazır bulunmaları, Türkiye'de hukukun ve cezaevlerinin ıslahatı için proje hazırlanması, hukuken isabetli bulmadıkları kararların yeniden incelenmesi için Adliye Vekaleti'nden talepte bulunabilmeleri öngörülüyordu.[53] Türk delegasyonunun kabul etmesinin mümkün olmadığı bu taslak üzerine Türk tarafı hukuki danışmanların yetki ve görevlerinin mümkün olduğunca sınırlandırıldığı bir karşı teklif metni sunmuş, Müttefik Devletler bu teklifi kabul etmemişlerdir.[54] Bu esnada Lord Curzon, 4 Şubat'a kadar müspet bir yanıt verilmezse konferansı terk edeceğini bildirmişti. İsmet İnönü, hatıralarında bu taslağı şöyle anlatır:[55]

> "Muahede projesi iki gün evvel bizim elimize verilmişti. Bu iki gün içinde projeyi tetkik ettiğimiz zaman gördük ki, bizim arzu ettiğimiz, bizim hedef tuttuğumuz

[52] Taner, Kapitülasyonlar Nasıl İlga Edildi, 16.; İsmet Paşa açıkça şu ifadeleri kullanmıştır: "Kapitülasyonlar, özü bakımından, tek-taraflı verilmiş belgelerdir. Bir bağıtlanmanın iki-taraflı sayılabilmesi için, her şeyden önce, yükümlerin karşılıklı olması gerekir. Oysa, metinlerin incelenmesinden açıkça ortaya çıkmaktadır ki, Türkiye'de oturan yabancılara söz konusu ayrıcalıkları tanımakla, Osmanlı padişahları, Avrupa'da geziye çıkan ya da ticarete girişen kendi uyrukları için bu yolda ayrıcalıklar elde etmeyi akıllarından hiç geçirmemekteydiler. İşte bu nedenledir ki, Féraud Giraud şöyle demektedir: 'Bu belgeler, uluslararası andlaşmalar olmaktan çok, ayrıcalık bağışlanması niteliğindedir.'" Bkz. Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Cilt 2, 13.

[53] Esirgen, Hukuki Sonuçlarıyla Lozan, 190-191.

[54] Esirgen, Hukuki Sonuçlarıyla Lozan, 191-192.

[55] İsmet İnönü, *Hatıralar*, Cilt 2, (Bilgi Yayınevi, 1987), 91.

bir Türkiye elde edilmiş olmuyordu. Kapitülasyonlar mevzuunda istediğimizi vermiyorlar. Mali meselelerde tekliflerimizin hiçbirini nazarı dikkate almamışlar. Önümüze birtakım imtiyazlar çıkarıyorlar."

Nihayetinde Curzon 4 Şubat 1923'te Lozan kentini terk ettikten sonra konferans kesintiye uğramıştır.[56] Konferansa İtalyan delegasyonunda katılan M. Giulio Cesare Montagna tarafından tam da bu aşamada sunulan taslak ise Lord Curzon'un taslağına göre daha ılımlı bir içeriğe sahipti. Literatürde *Montagna Formülü* olarak anılacak olan bu taslak, Lord Curzon'un teklifini kabul etmeyen Türk delegasyonunu ikna edebilmek için Montagna tarafından 4 Şubat 1923'te, tam da Curzon'un Lozan'dan ayrılmasına yakın saatlerde İsmet Paşa'ya önerilmişti. İsmet Paşa bu formülü iki kez reddettikten sonra Montagna'nın üçüncü düzenlemesine olumlu bakmıştır.[57] Türk delegasyonunun bu formüle olumlu bakabilmesinin ardında yatan nedenlerden biri, TBMM tarafından yeni yılın ilk gününde bu hususa yönelik yapılan görüşmeydi. Dönemin İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf (Orbay) Bey, 1 Ocak 1923›te, TBMM'de kapalı oturumda yaptığı konuşmayla Lozan'daki Türk delegasyonunun gündeme aldığı adli kapitülasyonların kaldırılması pahasına kısıtlı yetkilerle geçici süre için yabancı hukuk danışmanlarının Türkiye›de bulunması şeklindeki düşünceyi açıklamış, Meclis'teki görüşmelerin ardından -mebusların bu uygulamanın geçici olacağına dair inancıyla- Türk delegasyonuna olur verilmiştir.[58]

Taslak, TBMM Hükûmeti'nin yabancıların mahkemeler önünde tüm haklarını korumayı garanti edecek durumda olacağının ve bunu herhangi bir dış baskı altında olmaksızın, bağımsız olarak sağlayabileceğinin, gelenek ve medeniyetin ilerlemesine katkı sağlayacak reformlar yapmak için anket ve etütler yapmaya olumlu bakıldığının Türk delegasyonunca belirtilmesiyle başlıyordu. Beş yıl için geçerli olacağı öngörülen bildiriye göre TBMM Hükûmeti I. Dünya Savaşı'na katılmamış ülkeler arasından seçilecek ve Lahey Uluslararası Adalet Divanı'nın hazırlayacağı bir listeye dayanarak danışman

[56] Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 33. Basım, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023), 177.

[57] Cevizliler ve Akbulut, "Lozan Barış Konferansı'nda Kapitülasyonlar Meselesi ve İsmet Paşa", 182.

[58] TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 3, Üçüncü İçtima, 1 Ocak 1923, s. 1188-1197.

hâkimleri danışman memur olarak atayacak ve beş yıldan az olmamak üzere hizmetine alacaktı. Türk Adliye Vekaleti'ne bağlı olarak çalışacak bu danışman hukukçular hukuk alanındaki komisyonlara ve reform çalışmalarına katılacak, İstanbul ve İzmir yargı çevresindeki medeni hukuk davalarının, ticaret ve ceza mahkemelerinin çalışmalarını takip etmekle mükellef olacak, oralardaki uygulamalarda doğabilecek şikayetleri gözlemleyip gerektiğinde Adliye Vekaleti'ne bildirimde bulunmak suretiyle Türk kanunlarının uygulandığını garanti edeceklerdi.[59]

Konferansta meydana gelen kesintinin başat nedenlerinden birisini kapitülasyonlar meselesindeki anlaşmazlık oluşturmuştur.[60] Lozan görüşmelerinin kesilmesi iç siyasete de etki etmiştir. Türk delegasyonu Ankara'ya döndüğünde Birinci Grup ile İkinci Grup arasındaki gerginliğin de artmasıyla koşut olarak TBMM'de sert eleştirilerle karşılaşmıştır. Örneğin, İkinci Grup mensubu mebuslar tarafından Lozan delegasyonunun değiştirilmesi gerektiği dahi ileri sürülmüştür.[61]

Aradan geçen yaklaşık iki buçuk aylık bir sürenin ardından 23 Nisan'da görüşmeler tekrar başlamıştır.[62] Kapitülasyonlar meselesi konferansın ilk aşamasında kesin bir neticeye varamamış olup, ikinci aşamada masaya yeniden yatırılmayı bekleyen konulardan birisi olarak kalmışsa da bu kez daha ziyade adli kapitülasyonlar tartışılmıştır. Türk tarafının da genel hatlarıyla ve değişikliklere uğramış haliyle kabul ettiği Montagna Formülü üzerinden konferansın ikinci döneminde tartışmalar sürdürülmüş, bu defa Batılılar bu tasarı üzerinde Türkiye aleyhinde değişiklik önermiştir. İsmet Paşa ve Türk delegasyonunun tezi, daha evvel uzlaşılan Montagna Formülü hükümlerinin yeniden tartışılıp bu formülden geriye gidilmesinin mümkün olmadığı üzerinden inşa edilmişti. Sonuç olarak, Müttefik Devletler de Türk delegasyonunun ısrarı üzerine geri adım atmıştır. 4 Haziran 1923'te yapılan oturumda Montagna Formülü'ne oldukça yakın, hatta Türklerin daha lehine hükümler içeren yeni bir formül ele alınmıştır. Önceki taslaklarda yabancıların Türk mahkemeleri yerine karma mahkemelerde yargılanması yahut

[59] Demirci, *100. Yılında Lozan Barış Antlaşması*, 113-114.

[60] İnönü, *Hatıralar*, 88.

[61] Akın, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, 226.

[62] Demirci, *100. Yılında Lozan Barış Antlaşması*, 17.

yabancı hakimler tarafından yargılanması öngörülmekteydi. Yeni formüle göre ise hem bu düzenlemeden vazgeçilmiş hem de Türk egemenliğindeki yabancıların herhangi bir suç işlemeleri halinde Türk vatandaşlarıyla aynı cezaya çarptırılması öngörülmüştür. Böylelikle, İsmet Paşa başkanlığındaki Türk delegasyonunun ısrarının etkili olduğu anlaşılmaktadır.[63]

B. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI METNİNDE ADLİ KAPİTÜLASYONLAR VE GAYRİMÜSLİM TÜRK VATANDAŞLARININ HUKUKİ DURUMU

Konferansta uzun uzadıya konuşulan, tartışılan ve Ankara Hükûmeti ile Müttefik Devletler arasında büyük bir çekişmenin konusu haline gelen kapitülasyonlar meselesi, sözleşmeye oldukça bütüncül ve kimin galip olduğunu da vurgular biçimde yansımıştır: Lozan Barış Antlaşması madde 28 ile taraflar, Türkiye'de kapitülasyonların bütün yönleriyle ortadan kalkmasını kabul etmiştir. Madde 28'in herhangi bir dilde incelenmesi halinde görüleceği üzere, söz konusu hükümde oldukça yalın bir ifade ile Türkiye'deki kapitülasyonların tümüyle kaldırılması, antlaşmaya taraf olan her devlet açısından müteselsilen ve müstakilen kabul edilmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak, yine antlaşmanın 71. maddesinde Türkiye ve Müttefik Devlet uyruklarının 29 Ekim 1914 tarihinden önce bir dava açmış olmaları durumunda, söz konusu davalardan doğan haklarının saklı tutulacağı düzenlenmiştir. Maddenin son cümlesinde bu davaların, taraf ülkelerce "kapitülasyonların da kaldırıldığı göz önünde tutularak" eşit koşullar içinde görüleceği belirtilmiştir.[64] Esasen bu son cümle, ilerleyen süreçte Türk hukukunu biçimlendirecek bir ilkeyi içermektedir.

Kapitülasyonların, hele ki adli kapitülasyonların kaldırılması yüzeysel olarak algılanabilecek ve değerlendirilebilecek bir konu değildir; zira adli kapitülasyonların sebep olduğu karmakarışık bir hukuk ve yargı sistemi, selef devlet olan Osmanlı'dan Cumhuriyet'e hâlihazırda miras kalmıştı. Öyle ki, Tanzimat Dönemi'nde ıslahatların eseri olarak kurulan nizamiye mahkemeleri, hala İslam hukuku vurgusu ile varlığını sürdüren ancak değişim gösteren şeriyye mahkemeleri, öte yandan hususi mahkeme statüsünde olan cemaat, konsolosluk mahkemeleri, bir yandan da Fransa'nın idari yargısından esinlenilerek kurulan idare mahkemeleri ve cumhuriyette de varlığını sürdürecek

[63] Demirci, *100. Yılında Lozan Barış Antlaşması*, 61.

[64] https://www.ismetinonu.org.tr/lozan-baris-antlasmasi-tam-metni/, Erişim Tarihi: 22/10/2025

olan askeri mahkemelerin her biri birbiri ile alakasızdı, birbirlerinden kopuk ve bağımsız bir gelişim gösteriyorlardı ve her biri "oldurulmaya çalışılan" bir yargı sisteminin eseriydi.[65] Gelinen durumda, Osmanlı hukukundan kaynaklanan düalite yüzünden; nizamiye mahkemesinde yargılanırken bir suçtan beraat eden bir kimsenin şeriyye mahkemesinde idama mahkûm edilebileceği yahut tam tersinin de söz konusu olabileceği bir tablo Tanzimat Dönemi'ne hâkim olmuştur.[66] Dolayısıyla kapitülasyonların kaldırılmasıyla, burada oluşacak boşluğa ve karışıklığa çözüm bulmak, ancak daha da önemlisi antlaşmanın karşı taraflarına kendi uyruklarının veya milletlerinin haklarına dair bir güvence vermek gerekmekteydi. Kapitülasyonları kaybedecek olan taraf devletler, uyrukları nezdinde uygulanacak hukuk ve yapılacak yargılamalar yönünden kaygılılardı. Bu kaygı nedeniyle Türkiye'den güvence talep etmektelerdi. Öte yandan esasen şeriata dayalı olan ve bunun gereği olarak bazı hukuk dalları haricinde zımmilerin kimi alanlarda kendi hukuklarına tabi olmalarına cevaz veren Osmanlı hukuku, adli kapitülasyonların da kabulü ile zımmilerin dışında ayrı bir grubu oluşturan müstemenler için oldukça cazip hale gelmişti. Türkiye'nin, kapitülasyonların kaldırılması ile oluşacak hukuki durumu belirsizdi ve İnönü'nün görüşmelerde, hukuk sisteminin zaten çağdaş olduğuna dair öne sürdüğü tezler de pek ikna edici olamamıştı.

Tarafların restleşmesiyle geçen çekişmeli görüşme sürecinin sonunda; 24 Temmuz 1923 tarihinde, *İkamet ve Salahiyeti Adliye Hakkında Mukavelename* imzalanmış,[67] aynı tarihte İdarei Adliyeye Dair Beyanname (Yargı Yönetimine İlişkin Bildiri) yayınlanmış[68] ve tamamlayıcı olarak 341 Sayılı Lozan Sulh Mu'âhedenâmesi Hakkındaki Kânun ile TBMM tarafından da tasdik edilmiştir. Bildiriye göre, I. Dünya Savaşı'na katılmamış ülkelerin vatandaşı olan hukukçular arasından belirlenecek dört danışman, Türkiye'de en az beş yıllığına Adliye Vekaletine bağlı memur statüsünde yalnızca İstanbul ve İzmir'de görev yapacaklar, hukuk reformu çalışmalarına katılacaklar,

[65] Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* 577-587.

[66] Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* 579.

[67] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 1, Yedinci İçtima, 21 Ağustos 1339, s. 161.

[68] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 1, Yedinci İçtima, 21 Ağustos 1339, s. 185.

mahkemelerin işleyişini izleyecekler ve vekaleti bilgilendireceklerdi.[69] Bu danışmanların herhangi bir idari ve kazai yetkisi olmamakla beraber, temelde Batılı devletlerin uyruklarının haklarının korunması için görevlendirilmeleri arzulanmıştı. Mukavelenameye göre ise, taraflar birbirinin vatandaşına mütekabiliyet esasına dayalı muamele gösterecek, yabancılar ve Türklerin vergi yükümlülüklerine dair bazı karşılıklı güvenceler verilecek, yabancılar Türkiye'de malvarlığı edinebilecek, yabancı devlet uyrukları askerlik vazifesinden muaf olacaktı. Ancak asıl dikkat edilmesi gereken, mukavelenamenin 13. maddesinde açıkça kapitülasyonların kaldırıldığı vurgusunun ve imtiyazsızlık şartının yer almasıydı:[70]

> "Kapitülâsyonların lağvına binaen Türkiye, Düveli ecnebiye tebaasına, kendi tebaasına bahşettiği muameleden daha müsaadekâr bir muamele bahşetmiyecek ve işbu fasılda tasrih olunan mevad hakkında kendi tebaasına ve diğer Düveli Âkide tebaasına müsavi muamele esasını tatbik edecektir."

Ayrıca, ilgili mukavelenamenin 15. maddesinde, Türkiye ile Antlaşma'ya taraf olan diğer devletler arasındaki ilişkilerde yargı yetkisine (hangi ülkede yargılama yapılacağı) ilişkin sorunların uluslararası hukuk ilkeleri uyarınca çözüme kavuşturulacağı; 16. maddede ise şahsın hukuku ve aile hukuku konularında, Türkiye'de yerleşik bulunan veya orada oturan (mutat meskeni Türkiye olan) yabancıların bağlı oldukları ülke mahkemelerinin yetkili olacağı kararlaştırılmıştır. Uygulamada, Türk Kanun-u Medenisi'nin kabulüne kadar da bu hüküm geçerliliğini korumuştur.

Türk Hukuk Devrimi'nin dış baskı ürünü olduğunu iddia eden müelliflerin dayanağı çoğunlukla bahsi geçen bildiri ve mukavelename olup gerek bildiri ve gerekse ek mukavelename incelendiğinde, burada Türkiye adına bağımsızlıktan taviz verilmediği; sadece bir eşitlik taahhüdünün ve güvence niteliğinde bir düzenlemenin söz konusu olduğu görülmektedir. Nitekim bu taahhütlere de devrim sürecinde uyulamadığına ilişkin bir görüş de mevcuttur.[71] Çağatay Şahin'in bir makalesinde tespit ettiği gibi,

---

[69] Esirgen, *Hukuki Sonuçlarıyla Lozan*, 194.

[70] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 1, Yedinci İçtima, 21 Ağustos 1339, s. 164.

[71] Türkiye'nin ulus-devlet anlayışı doğrultusunda yürütülen politikalar, eşyanın tabiatı gereği bu güvence ve taahhütlere aykırı uygulamalara neden olmuştur. Remzi Altunpolat, bu durumu: "Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin, bir yandan tüm etnik

Türkiye'nin hukuki durumu -özellikle medeni hukuktaki durum- Lozan'da tartışılmıştır, ancak bu tartışmada Türk tarafı herhangi bir suretle resepsiyon yani yabancı kanun benimsenmesi yönünde bir argüman da ileri sürmemiştir, bu yönde herhangi bir resmi taahhüt de vermemiştir.[72] Lozan'da Türk tarafının laik karakterli, hatta azınlıkların gelenek ve göreneklerini de nazara alan bir medeni kanun ihdas etme adına birtakım sözlü güvenceler verdiği görülmektedir; ancak bunlar sözde (konferans tutanaklarında) kalmış, imzalanan antlaşma metnine yansımamıştır.[73] Öyle ki, İtalyan delegesi Montagna, "Türk Temsilci Heyetinin inandırıcı sözlerinin yeterli güvenceler sayılmayacağını" düşündüğünü belirtmiştir.[74] Türkiye, günün sonunda Antlaşma'da kapitülasyonların açıkça kaldırılmasına karşın Antlaşma'ya ek bildiri (İdarei Adliyeye Dair Beyanname) ile Türkiye hukukunun ve adlî yapısının şekillendirileceğini taahhüt etmiştir. Sonraki beş sene içerisindeki tüm adımlar, bu yükümlülüğün yerine getirilmesi[75] ve aslında yetkileri oldukça kısıtlı olan hukuk danışmanlarının görevlerine bir an evvel son

unsurları Türk ulusal kimligi altında eritmeye çalışırken, diğer yandan buna engel oluşturacak, Lozan Antlaşması ile tanınmış azınlık haklarıyla, azınlıkların kendi cemaat yapıların korumalarına ve sürdürmelerine izin vermesi söz konusu olamazdı." sözleriyle ifade etmektedir. Bkz. Remzi Altunpolat, *Uluslararası Hukuk Açısından Lozan Barış Antlaşması'nın Siyasal Hükümleri Işığında Türkiye'de Azınlıklar Sorunu: Tarihten Güncelliğe*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: T.C. Ankara Üniversitesi, 2005), 91.

[72] Çağatay Şahin, "'Türk'ün Ruhundan Doğan Kanunlar İsteriz': Erken Cumhuriyet Döneminde Medeni Kanun Yapımına Yönelik Üç Görüş ve Hukuk Politikasının Değişikliği Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 176 (2025), 353, 51 no.lu dipnot.

[73] "Münir Bey, (...) Türk Hükümeti yakında çağdaş yasalar hazırlamak niyetindedir. Örneğin evlenme, Türkiye'de, dinsel niteliği olan bir kanun uyarınca düzenlenmiştir. Türk Hükümeti, bu eski kurallar yerine, ayırım yapmaksızın, hem Müslümanlara hem de Müslüman olmayanlara uygulanacak kurallar koymayı düşünmektedir. Bu yeni yasalar yürürlüğe girinceye kadar, Türk Hükümeti, azınlıklara uygulanan kuralların, onların göreneklerince öngörülen kurallar olmasını kabul etmektedir." (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Cilt 1, 229.)

[74] Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Cilt 1, 232.

[75] Ernst E. Hirsch, "İsviçre Kanunu-Türk Hukuku", *Ankara ve Lozan Arasında: Avrupa Yolundaki Türkiye Üzerine Bir Derleme*, Der. Max. Schweizer, (Phoenix Yayınevi, 2005), 350.

verilmesi için atılmıştır. Bir başka ifadeyle, Türkiye, Batılı devletlerin kapitülasyonlar bahanesiyle Türk hukukuna müdahalesinden ebediyen kurtularak mühim bir kazanım elde etmiş, bir yandan bu kazanımını korumak ve pekiştirmek için bir yandan da devrime içkin değerleri ve tahayyül edilen toplum düzenini hayata geçirmek için tam manasıyla çağdaş bir hukuk sistemini kuracağı Hukuk Devrimi'ne girişmiştir.

Lozan Barış Antlaşması'nda salt Türkiye'de yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudi gayrimüslimler dinsel ayrım esası dikkate alınarak azınlık olarak kabul edilmiş olup, madde 39'da azınlıklarla Müslümanların eşit medeni ve siyasi hakları haiz olacağı ve aynı maddenin 2. fıkrasında din farkı gözetilmeksizin tüm halkın eşit olacağı hüküm altına alınmıştır.[76] Çünkü azınlıklar özünde Türk vatandaşıdır. Ancak, antlaşmanın 39. maddesinde gayrimüslimlerden bahsedilirken "Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk yurtdaşları" denilmiş olup,[77] yurttaşlık esası sürdürülmeye devam edilmiştir.

Türk tarafı, madde 42/1 ile gayrimüslim azınlıkların aile ve şahsın hukukunda ortaya çıkan ihtilaflarda kendi örf ve adetlerine göre çözülmesi hususunda her nevi hükümlerin konulmasını uygun görecektir.[78]

Lozan Barış Antlaşması'nın azınlıklara yönelik düzenlemesi hakkında Lord Curzon tarafından söylenenler, Türk delegasyonunun kapitülasyonları kaldırmak üzere verdiği mücadeleyi ve neticesinde elde edilen zaferi göstermesi bakımından oldukça çarpıcıdır: "Lozan'da müstakbel Türk devleti içindeki Rum ve Ermeni azlıklara diğer Avrupa muahedelerinde yazılı teminattan fazlasını verebilmek için çok uğraştık. Fakat bunda muvaffak olduğumu iddia edemem. Konferans zabıtları bu bahtsız milletler için ne dereceye kadar çarpışmış olduğumu gösterecektir.".[79]

[76] https://www.ismetinonu.org.tr/lozan-baris-antlasmasi-tam-metni/, Erişim Tarihi: 22/10/2025

[77] https://www.ismetinonu.org.tr/lozan-baris-antlasmasi-tam-metni/, Erişim Tarihi: 22/10/2025

[78] https://www.ismetinonu.org.tr/lozan-baris-antlasmasi-tam-metni/, Erişim Tarihi: 22/10/2025

[79] Lozan Barış Antlaşması'nın akdedilmesinin ardından Curzon tarafından Londra'da sarf edilen bu sözleri aktaran ve çeviren Cemil Bilsel'dir. Bkz. Cemil Bilsel, "Medenî

Lozan Barış Antlaşması'nın ve antlaşmaya ek tüm belge ve düzenlemelerin TBMM'de görüşüldüğü 23 Ağustos 1923'te tartışmalar yaşanmış, söz alan İsmet Paşa uzun bir konuşma yaparak eleştirilere yanıt vermiştir. Yargı Yönetimine İlişkin Bildiri'ye yöneltilen eleştirilere yanıt veren İsmet Paşa, beyannamede beş senelik bir geçerlilik süresi öngörüldüğünü, hukuk müşavirlerinin Adliye Vekiline doğrudan bağlı olacaklarından dolayı herhangi bir şekilde Adliye Vekilini denetleyemeyeceklerini, netice olarak ortada Türkiye'nin yargı hakkını ihlal eden herhangi bir hüküm olmadığını söylüyordu.[80] Müzakerelerin ardından Lozan Barış Antlaşması ve ek protokolleri teker teker oylanmış ve TBMM tarafından onaylanmıştır.

Sonuç olarak; Lozan Barış Antlaşması'nda adli kapitülasyonların kaldırıldığına dair hüküm, herhangi bir kuşkuya sebep vermeyecek biçimde açıktır. Yargı Yönetimine İlişkin Bildiri'de ise daha Bildiri'de belirtilen beş sene dahi dolmadan ortadan kaldırılacak olan, Türk tarafının verdiği iki taviz vardır. Bunlardan ilki, yukarıda belirtildiği üzere Türkiye'nin Adliye Vekilinin yanında memur statüsünde olan dört adet yabancı adli müşavirin (hukukçu danışmanın) beş yıl süreyle bulunacak olmasıdır. Diğeri ise, azınlıklar bakımından antlaşma uygulamasında ihtilaf meydana geldiğinde Milletler Cemiyeti'nin üst hakem olması hususudur.[81] Adli müşavirlerin hiçbir denetleme veya yaptırım yetkisinin olmadığını, Batılıların aslında adli müşavirlerin büyük şehirlerdeki mahkemelerde görevli olmalarını talep ettiklerini de şerh düşmek gerekir. Böylelikle, Batılı devletlerin Türk yargısına müdahale etmelerinin önü de kapatılmıştır.[82] Yine azınlıklara yönelik uygulamaların denetlenmesinde de Batılıların istemi, Türkiye'ye Milletler

---

Kanun ve Lozan Muahedesi", *Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, Kenan Matbaası, 1944, 34.

[80] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 1, Dokuzuncu İçtima, 23 Ağustos 1339, s. 280.

[81] Madde 42/2: "İşbu hükümler Türkiye Hükümeti ile ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden oluşan özel Komisyonlarda düzenlenecektir. Anlaşmazlık olursa, Türkiye Hükümeti ile Milletler Cemiyeti Meclisi, birlikte, Avrupalı hukukçular arasından bir üst hakem atayacaktır."

https://www.ismetinonu.org.tr/lozan-baris-antlasmasi-tam-metni/, Erişim Tarihi: 22/10/2025

[82] Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi,* 180.

Cemiyeti tarafından mutlak yetkili bir üst hakem atanması şeklindeydi.[83] Adli kapitülasyonların tümüyle kaldırıldığı koşullarda Yargı Yönetimine İlişkin Bildiri metninin içinde yer alan, egemenliği kapitülasyonlar kadar ihlal etmese de mevcudiyeti Türk delegasyonu ve TBMM tarafından rahatsızlıkla karşılanan hükümlerin varlığı, Türk Hukuk Devrimi'nin sürat kazanmasına sebebiyet verecektir.

III. TÜRK HUKUK DEVRİMİ

A. TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E OSMANLI HUKUKUNDA KANUNLAŞTIRMA FAALİYETLERİ VE DÜALİTE

Resepsiyon, belirli bir hukuk düzeninde ya da hukuk ikliminde gelişmiş bir hukuki kurumun, kavramın, olgunun ayrı ayrı ya da birlikte bir başka ülkeye isteğe dayalı ve bilinçli olarak aktarılmasıdır.[84] Kavramın karşılığı olarak öğretide iktibas ve yabancı hukukun benimsenmesi kavramları da kullanılmaktadır.[85] Cumhuriyet'ten yaklaşık yüz yıl evvel Tanzimat Dönemi'ndeki kanunlaştırma hareketleri kapsamında yabancı hukukun toptan değil, kısmi resepsiyonu yolu tercih edilmiştir. Bu dönemde yabancı hukukun kısmi resepsiyonu yoluna başvurularak ticaret hukuku, usul hukuku ve ceza hukuku alanlarında Fransız hukuku mehaz alınmıştır. 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu'ndan yapılan resepsiyonla 1850 tarihli Kanunname-i Ticaret yürürlüğe konulmuştur.[86] Yine bu dönemde yapılan çevirinin ardından 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu -şeri hukukun gerektirdiği değişiklikler yapılarak- mehazla oldukça yakın bir metinle yürürlüğe girmiştir.

Önemle belirtmek gerekir ki Tanzimat Dönemi'nde resepsiyon yönteminin yanı sıra, Batı'nın kodifikasyon tekniklerinden yararlanılmak suretiyle kanunlaştırma faaliyetleri de hasıl olmuştur. Dolayısıyla o dönemde uygulanan

[83] Akyol, *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, 284; Nilgün Atışı Köktaş ve Hakkı Büyükbaş, "Lozan Antlaşması, Dini Azınlıklar Boyutu", *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, Sayı 3 (2016), 8.

[84] Ergun Özsunay, *Karşılaştırmalı Hukuka Giriş*, (İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 1976), 271.

[85] Doğukan Temizel, "Çağdaş Türk Hukukunun Doğuşu: Türk Hukuk Devrimi", *Hukuk ve Edebiyat Yazıları,* (On İki Levha Yayıncılık, 2021), 87.

[86] Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi,* 253.

resepsiyonun sınırlı kalması münhasıran bu durumdan kaynaklanmaktadır. Kanunlaştırma faaliyetlerinde fıkıh ve şeriat esas alınıp İslam'ın müsaade ettiği sınırların dışına çıkılmadığı için hukuk alanlarının hem kendi içinde ve diğer alanlarla arasında çok boyutlu ve yer yer de derinleşen bir düalite meydana gelmiştir.[87] Örneğin ticaret hukuku resepsiyon ile düzenlenirken; borçlar hukuku ve mülkiyet kurumu ise batılı tarzda kodifikasyon ürünü olan Mecelle ile İslam hukuku esas alınarak düzenlenmiş; aile ve miras hukuku ise tamamen klasik fıkıh çizgisinde tutulmuştur. Bu durum, ticari hayat başka bir hukuka bağlı iken toplumsal hayatın, beşeri ilişkilerin ve aile hayatının dini ve geleneksel kurallarla yürütülmesi ile bir düalite doğurmuştur. Bu noktada modern yöntemlerle medeni hukukun kimi alanlarının düzenlenmesi de bu düaliteyi derinleştirmiştir. Karışıklığın kaynağı artık sadece kanunun dini karakteri haiz olup olmaması değildir, aynı zamanda kanunun var oluş biçimidir.

Osmanlı'da resepsiyon yoluyla kanunlaştırma hareketlerinin başlamasına sebep olan etmenlerden en mühimleri ise, Batılılaşma ve çağdaşlaşma arzusu ile pek tabii Osmanlı Devleti üzerindeki dış baskıdır.[88] Her ne kadar tarihimizdeki ilk resepsiyon pratikleri Tanzimat Dönemi'nde hayat bulmuşsa da, bu pratiklerin kökeninde -iç politikadaki gelişmeler ve ekonomik koşulların etkisi bir tarafa- *düvel-i muazzamanın* Osmanlı ülkesindeki vatandaşlarının hukuklarını güvence altına alma ve adli kapitülasyon elde etmeye yönelik baskıları da o dönemki kanunlaştırmalarda ciddi birer sebep olarak yer almaktadır.[89] Bu nedenle, her ne kadar İngiltere'nin sömürgelerinde uyguladığı veya Napolyon'un Hollanda'da uyguladığı türde bir zorlamadan söz edilemeyecekse de, başta 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması olmak üzere dünyanın değişen konjonktürü ve bu konjonktürün yansımaları, dünya siyaset sahnesinde hızla itibar kaybedilmesi gibi nedenlerle Osmanlı'nın hukukta yenilik çabalarının özünde dış baskı yatmaktadır.[90]

---

[87] Doğukan Temizel, "Çağdaş Türk Hukukunun Doğuşu: Türk Hukuk Devrimi", 120.

[88] Özsunay, "Yabancı Hukukun Benimsenmesi Yoluyla Bir Çağdaşlaşma Modeli: Kemalist Hukuk Devrimi Üzerine Gözlemler ve Değerlendirmeler", *III. Türk Hukuk Kurultayı*, (Yarıaçık Cezaevi Matbaası, 1981), 364-366

[89] Özsunay, "Yabancı Hukukun Benimsenmesi Yoluyla Bir Çağdaşlaşma Modeli: Kemalist Hukuk Devrimi Üzerine Gözlemler ve Değerlendirmeler", 365.

[90] Bülent Tanör, *Kuruluş (Türkiye: 1920 Sonraları),* (Yenigün Haber Ajansı), 54.

Ticaret ve ceza hukukundan farklı olarak medeni hukuk alanında ise İslam hukukunun etkisi daha yoğun olduğundan kanunlaştırmada izlenecek usul tartışma konusu olmuştur. Sadrazam Mehmed Emin Âlî Paşa'nın ve Ali Kabuli Paşa'nın[91] savunduğu görüşe göre Fransız hukuku mehaz alınarak Fransız Medeni Kanunu -gerekli değişiklikler yapılarak- resepsiyon yoluyla alınmalıydı. Ahmed Cevdet Paşa ve Şirvânîzâde Mehmed Rüşdi Paşa ise Âli Paşa'nın görüşüne karşı çıkıyor, Hristiyanlığın hâkim olduğu bir ülkeden kanun almayı sakıncalı buluyordu.[92] Âli Paşa, Sultan Abdülaziz'e bir *layiha* sunmuş olup, bu layiha gelenekselci ulemayı telaşlandırmışsa da Sultan Abdülaziz de resepsiyondan yana bir eğilim içerisinde olmamıştır.[93] Bu iki görüşün incelenmesi için Fuat Paşa başkanlığında özel bir komisyon kurulmuş olup, uzun vakit alan müzakerelerin sonunda[94] netice itibarıyla gelenekçi hukuk görüşü galip gelmiş ve İslam dünyasının ilk medeni kanunu sayılabilecek olan ve kabulünde Ahmed Cevdet Paşa'nın büyük emeğinin geçtiği Mecelle, hükümlerinde Hanefi mezhebinin esas alındığı bir metin olarak ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak diğer bazı alanlarda görülen Fransız hukukundan iktibas yolu Mecelle'de tercih edilmemiş; borçlar ve mülkiyet ilişkileri dahi fıkıh esaslarına dayandırılmıştır. Ancak şahıs, aile ve miras hukuku gibi medeni hukukun temel normlarına dair hükümler içermeyen ve borçlar hukuku ağırlıklı bir muhtevaya sahip olan Mecelle'nin, bu niteliği dolayısıyla günümüzdeki anlayışla tam anlamıyla bir medeni kanun sayılamayacağına dair görüşler de bulunmaktadır.[95] Mecelle'de eksik kalan kısımlara yönelik tartışmalar ve bu eksiklikleri gidermek üzere yeni kanunlaştırma girişimleri zaman içinde hayat bulmuştur.

[91] Turan, "1926 Hukuk İnkılâbının Fikrî Temelleri", 478.

[92] Cahit Can, *Türk Hukukunun Kökenleri ve Türk Hukuk Devrimi,* (Kaynak Yayınları, 2012), 162; Turan, "1926 Hukuk İnkılâbının Fikrî Temelleri", 478.

[93] Faruk Erem, *50. Yıl ve Mahmut Esat Bozkurt,* (Sevinç Matbaası, 1973), 4.

[94] Seda Örsten Esirgen, "Osmanlı Devleti'nde Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi, Fransız Medeni Kanunu mu?", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 29, Sayı: 29 (2011), 40.

[95] Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi,* 18. Basım, (Turhan Yayınevi, 2016), 353.

1917'ye gelindiğinde İttihad ve Terakki Fırkası iktidarı döneminde ilerici bir adım olarak çıkartılan Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile Mecelle'den farklı olarak yalnızca Hanefi mezhebinin görüşlerinden değil, diğer mezheplerin hükümlerinden de istifade edilmiş, farklı dinlere mensup Osmanlı tebaasına uygulanacak olan farklı hükümler de Kararname'de düzenlenmiştir. Böylelikle tarihte ilk defa bir İslam ülkesinde aile hukukuna dair kanunlaştırma yapılmış oluyordu. Aile hukukunda cemaat mahkemelerinin görevi kaldırılarak Osmanlı topraklarındaki gayrimüslimlerin aile hukuku uyuşmazlıkları da şeriyye mahkemelerinin görev alanına sokulmuştur. Kocasının kendisinden başka bir kadınla evlenmesine rızası olmayan kadına boşanma talebinde bulunma hakkının tanınması gibi yeni düzenlemeler Kararname'de yer almıştır. Adli kapitülasyonların kaldırılmasından sonrasına, 1917'ye denk gelen Kararname ile her ne kadar kanun birliği sağlanmaya çalışılmışsa ve ayrıca cemaat mahkemeleri saf dışı bırakılmışsa dahi ülkede bir hukuk birliği sağlanamamıştır.[96] İstanbul Hükûmeti tarafından Kararname 19 Haziran 1919'da yürürlükten kaldırılmış, Kararname'nin düzenlediği konularda hukuksal olarak Kararname öncesi duruma dönülmüş[97] ve bu nedenle kanun birliği de yargı birliği de kalıcı hale getirilememiştir.

Tanzimat Dönemi'nden itibaren girişilen kanunlaştırmalarda tüm modernleşme gayretlerine karşın medeni hukuk alanında şeri hukuktan kopulamamasının etkisiyle, bir başka ifadeyle laikliğin henüz benimsenmemesi nedeniyle, gayrimüslimler bu uyuşmazlıklarda kendi hükümlerine tabi olmayı sürdürebilmiştir. Böylelikle Tanzimat Dönemi Osmanlısı'nın karakteristik özelliği olan düalite, hukukta da etkisini göstermiştir.

B. CUMHURİYET HUKUKUNUN DOĞUŞU: TÜRK HUKUK DEVRİMİ

Henüz daha Osmanlı devrinde, I. Dünya Savaşı'nın sürdüğü 1916'da İhzar-ı Kavanin Komisyonları kurulmuş olup bu komisyonlardan birisi

[96] "Müslüman erkekler aynı anda dört kadınla evli olabiliyorken, Hıristiyanların mevcut nikahları üzerine tekrardan yaptıkları evlilikler, kendi inançlarına göre geçersizdi/batıldı ve bir kişi üç defa evlenip ayrıldıktan sonra bir kez daha evlenemezdi; evlenirse bu evlilik geçersizdi/batıldı (Hukuk-i Aile Kararnamesi'nin 30. ve 65. Maddeleri)" Bkz. Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, "İsviçre Medeni Kanunu'nun Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Resepsiyonuna Uzanan Sürece İlişkin Genel Bir Değerlendirme", *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri,* Ed. Fethi Gedikli, (On İki Levha Yayınları, 2014), 47.

[97] Temizel, "Çağdaş Türk Hukukunun Doğuşu: Türk Hukuk Devrimi", 88.

Mecelle'yi tadil etmeye özgülenmişti. Komisyonun layihasında Mecelle'nin artık ihtiyaçlara karşılık vermediği saptanmış, Hanefi mezhebi dışındaki mezheplerden de, fıkha aykırı olmamak kaydıyla fıkıh dışı hukuk kurumlarından da çalışmalarda yararlanılacağı vurgulanmıştır.[98] Sonraki yıllarda kurulan komisyonlar da bu komisyonların çalışmalarından yararlanmıştır.

Cumhuriyetin ilanından bir süre önce, Adliye Vekaletince mevcut kanunların yenilenmesi için çeşitli hukuk dallarında komisyonlar kurulmuş, medeni hukuk alanında çalışmak üzere kurulan Kanun-ı Medeni Komisyonu da kendi içinde Vacibat Komisyonu ve Ahkam-ı Şahsiye (Ahval-i Şahsiye) Komisyonu olarak ayrılmıştır. Adliye Vekaleti'nin komisyonlar için düzenlediği talimatnamede hem fıkıh hükümlerinden hem diğer milletlerce kabul edilip uygulanan kanunlardan istifade edileceği yazılmışsa da, nihayetinde her iki komisyon da Osmanlı'nın son devrine rastlayan komisyonların yöntemini izlemiş ve Mecelle ile şeri hukuka bağlı kalan taslaklar ortaya çıkmıştır.[99] Günün sonunda, bu komisyonların uzun ve yoğun çalışmalarının sonucunda şeriat ve fıkıha dayalı bir düzenin dışına çıkılmasının mümkün olmadığı görüldüğünden tasarı, Adliye Vekili Necati Bey tarafından geri çekilmiştir.[100] Nitekim henüz Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına en az üç ay varken bile Türk Devrimi'nin iradesi, çağdaş bir hukuk düzenini temin etme yönündedir. Ancak komisyonlara bir şans daha verilerek 19 Mayıs 1924'te Vacibat Komisyonu ve Ahkam-ı Şahsiye Komisyonu tekrar kurulmuş, Tadil-i Kavanin Komisyonların Suret ve Tarz-ı Faaliyetlerine Dair Talimatname ile komisyonlara yol gösterilmiştir. Talimatname'deki başat vurgu olan batı kanunlarından yararlanılarak çağdaş devletin ihtiyaçlarının karşılanması önceliğine rağmen hazırlanan tasarıda yine istenen sonuç elde edilememiştir.[101] Zira Bülent Tanör'ün belirttiği gibi, aslında İslam hukuk sisteminden kesin olarak kopma kararı alınmıştır.[102] Bu karar her ne kadar

[98] Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 167-169.

[99] Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi,* 184-185.

[100] Temizel, "Çağdaş Türk Hukukunun Doğuşu: Türk Hukuk Devrimi", 88-89.

[101] Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi,* 188-189.

[102] Tanör, *Kuruluş (Türkiye: 1920 Sonraları),* 59.

Meclis'te ilk aşamada açıkça zikredilmese de laikliğin en başından beri hâkim ideolojide ve zihniyette yerleşik olduğu söylenebilecektir.[103]

Lozan Barış Antlaşması'nın akdedilmesinden sonra meydana gelen gelişmeler, Adliye Vekili'nin değişmesi ve Mahmut Esat Bey'in Adliye Vekilliği döneminde komisyonların dağıtılarak yabancı hukukun toptan resepsiyonu geçilmesi olmuştur. Tanzimat Dönemi resepsiyon hareketleriyle Cumhuriyet Dönemi resepsiyon hareketleri arasındaki en önemli farklardan birisi; Tanzimat'taki resepsiyonların kısmi olması, Cumhuriyet'teki hukuk normlarının tümüyle -farklı hukuk alanlarında farklı ülkelerden olacak biçimde- toptan resepsiyon yönteminin tercih edilmesidir. Bu doğrultuda Tanzimat Dönemi'nde ağırlıkla resepsiyon yoluyla Fransız hukuku alınmışken, Cumhuriyet Dönemi'nde resepsiyon yoluyla İsviçre, İtalyan, Alman, Fransız hukukları farklı hukuk alanlarında benimsenmiştir.[104]

Özetle, yöntem değişikliği beraberinde hızlanmayı da getirmiştir.[105] Yöntem değişikliğinin ise birden fazla nedeni vardır. Hukukun farklı alanlarında yeni kanunların sıfırdan başlanarak yazılması uzun yıllar isteyen bir süreç demekti. Mevcut kanunların temel alınıp aşağı yukarı aynı öze ve içeriğe sahip metinler hazırlanması da, medeni hukuk alanında kurulan

[103] Mete Tunçay, *T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931),* (Cem Yayınevi, 1992), 70, 212, 219-221;

Ayrıca, hâkim ideolojinin başlıca temsilcisi olan Atatürk'ün Harbiye'den cumhurbaşkanlığına kadar olan fikri tekâmülüne ait iki ana unsurdan biri laikliktir. Ancak Atatürk, ilk etapta iktidarın kaynağı gibi dolaylı hususlara temas etmiş, doğrudan laikliği vurgulamamıştır. 1921 Anayasası'nın (Teşkilat-ı Esasiye) konuşulduğu dönem, kendisine "Devletin dini ne olacak" sorusunu yönelten gazeteciye nasıl cevap vermek zorunda kaldığını şu sözlerle anlatır: "Efendiler, ilk Teşkilatı Esasiye Kanununu ihzar edenlere ben riyaset ediyordum. (...) İtiraf edeyim ki, bu suale muhatap olmayı hiç de arzu etmiyordum. (...) Efendiler, gazeteci muhatabımın sualine; 'hükümetin dini olamaz!' diyemedim. Aksini söyledim." Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, haz. Bedi Yazıcı, 694.

[104] Tanör, *Kuruluş (Türkiye: 1920 Sonraları),* 56-57.

[105] Kont Ostrorog, yeni kanunlar henüz hazırlanma aşamasındayken Mahmut Esat Bey'in kendisine "Biz ne lüzumlu vakte ne de tatbikata ait emsale sahibiz. Yapılacak yegâne iş, iyi şerhleri bulunan hazır ve iyi bir kodu almak ve tam olarak onu tercüme etmektir. İsviçre kodu iyi bir koddur." dediğini aktarır. Bkz. Count Leon Ostrorog, *Ankara Reformu*, Çev. Yusuf Ziya Kavakçı, (Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1972), 91.

komisyonların Mecelle'den kopamamasında somutlaştığı gibi, yöntem değişikliğini zaruri kılmıştır.

Lozan Konferansı görüşmelerinde gayrimüslimlerin hukuksal ihtilafları kapsamında en çok ön plana çıkan ve tartışılan saha, doğal olarak medeni hukuk olmuştur. Her ne kadar yabancılara tanınan adli kapitülasyonlar Lozan Barış Antlaşması ile kaldırılmışsa da, Antlaşma'nın gayrimüslimlere ilişkin olan 42. maddesi kapsamında yorumlanabilecek olan cemaat mahkemeleri, yani aslında çok hukukluluk riskinin bertaraf edilmesi gereği; ancak bunun da gayrimüslimlerin aile hukuku, şahsın hukuku ve miras hukuku uyuşmazlıklarında uygulanmasını kolaylaştıran şeri hukukun ortadan kaldırılmasıyla mümkün olması, yapılacak olan yöntem değişikliğinin mühim nedenlerinden birisidir.[106] Tercih edilecek yeni yöntem Batılı ülkelerin farklı hukuk dallarındaki kanunlarının Türkiye'ye en uygun olanlarının resepsiyonu şeklinde olup, Türk vatandaşları arasında herhangi bir din farklılığından kaynaklanacak ve Batılı ülkelerce baskı unsuru olarak kullanılabilecek imtiyazların önlenmesinin çözümü laik hukuk sisteminin tesisinde görülmüştür.[107] Böylelikle hukuk ve kanun birliğinin kurulabileceği, herhangi bir dış müdahaleye yönelik emperyalist güçlerin bahanelerini ellerinden alıp hiçbir müdahaleye olanak tanımayan, egemenliğin tam anlamıyla sağlanabileceği bir hukuk sistemi kurulabilecekti.[108]

Hukuk Devrimi'nde *toptan resepsiyon* şeklinde ifade edilen yöntemin esas alınmasının en önemli nedenlerinden birisi, radikal-devrimci görüşün gelenekçi görüşe galip gelmiş olmasıdır. Bu görüşün önde gelen savunucularından birisi de Mahmut Esat Bey'dir.[109] Literatürde Hukuk Devrimi'nin tarihçesine ilişkin yapılan çalışmalarda kimi zaman gözden kaçırılan bir husus da, Mahmut Esat Bey'in henüz Kurtuluş Savaşı başlamadan evvel, 1918'de *Du régimes des capitulations ottomanes* (Osmanlı Kapitülasyonları

[106] Şenel, "Türk Batılılaşmasında Medeni Kanun'un Önemi", 84.

[107] Karahasanoğlu, "İsviçre Medeni Kanunu'nun Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Resepsiyonuna Uzanan Sürece İlişkin Genel Bir Değerlendirme", 50.

[108] Şimşir, "Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu", 90.

[109] Bozkurt, bir noktada, "Türk ihtilalinin kararı, Batı medeniyetini kayıtsız şartsız kendisine mal etmek, benimsemektir." diyerek radikalliği yansıtmaktadır. Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, "TMK Nasıl Hazırlandı?", *Medeni Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, (Kenan Matbaası, 1944), 7-20.

Rejimi) başlıklı doktora tezini tamamladığı ve böylece akademik bakımdan adli kapitülasyonlar meselesine oldukça hâkim olduğudur.[110]

TBMM'de hilafetin kaldırılması hakkında yapılan müzakerelerde Adliye Vekili Seyyid Bey yaptığı konuşmada hilafete açıkça karşı olduğunu, ancak hukuk alanında yabancı kanunların alınmasına yani resepsiyon yöntemine de karşı olduğunu ifade etmiştir.[111] Aynı şekilde, Seyyid Bey'den sonraki Adliye Vekili olan Mustafa Necati Bey de yeni kanunlar hazırlanırken kanunların milli bir yapıda olması ve taklitle yapılmaması gerektiğini düşünmektedir.[112] Cumhuriyetin ilk yıllarında hukukta değişim için Adliye Vekillerinde dahi hâkim anlayış olan evrimci anlayış, Mahmut Esat Bey'in Adliye Vekili olmasıyla yerini, hâlihazırda çeşitli çevrelerden de yeni taraftar bulan, devrimci anlayışa bırakmıştır.[113] Yeni dönemde uygulanan yeni yöntemde şeri hukuk izleği terk edilmiş, çağdaş hukuk esaslarına uygun biçimde Batı hukukunun resepsiyonu yoluna geçilmiştir. Tarihsel olarak bir anlamı da Âli Paşa'nın resepsiyon yoluyla bir medeni kanunun konulması görüşünün, her ne kadar Âli Paşa'nın mehaz olmasını istediği Fransa Cumhuriyet devrinde mehaz alınmasa da, yaklaşık bir asır sonra hayat bulmasıdır.[114]

Türk Hukuk Devrimi'ni sadece bir resepsiyon yahut kanuni düzenlemeler zinciri olarak yorumlamak, Devrim'in arkasındaki zihniyet değişimini, büyük hazırlığı görmeyi engeller. Her devrimin fikri hazırlık safhasında olduğu gibi bu devrim de önce kafalarda başlamıştır. Henüz 1 Mart 1923 tarihinde, 4. yasama yılının açılış konuşmasında Atatürk, hukuk revizyonunun ve yetiştirilecek yeni bir hukukçu neslinin sinyallerini vermiştir. O aşamada temel

[110] Erem, *50. Yıl ve Mahmut Esat Bozkurt*, 3-4.

[111] "Seyyid Bey'in Halifeliğin Kaldırılmasıyla İlgili Konuşması: Hilafetin Mahiyet-i Şeriyyesi", https://www.turkinkilabi.com/seyyid-beyin-halifeligin-kaldirilmasiyla-ilgili-konusmasi-hilafetin-mahiyet-i-seriyyesi/, Erişim Tarihi: 30/09/2025

[112] Şenel, "Türk Batılılaşmasında Medeni Kanun'un Önemi", 79-80.

[113] Michał Tutaj, "The Turkish Civil Code and Code of Obligations of 1926 and the Charm of Swiss Civil Law",

https://www.british-association-comparative-law.org/2024/02/23/the-turkish-civil-code-and-code-of-obligations-of-1926-and-the-charm-of-swiss-civil-law-by-michal-tutaj/, Erişim Tarihi.: 23/09/2025

[114] Erem, *50. Yıl ve Mahmut Esat Bozkurt*, 5.

fikir, kanunların modern ihtiyaca uygun olarak değiştirilmesi ve "adliye sisteminin geleceğinin sağlanması adına" bir hukuk okulu kurulmasıdır.[115] Öte yandan, Türk Hukuk Devrimi'nin sistemsel zeminini hazırlayan iki diğer gelişme de, birbirini takip edecek biçimde hayata geçirilmiştir. Öncelikle 3 Mart 1924 tarihinde yargı birliği konusunda ilk adımlardan biri olarak Mehakim-i Şe'riyenin İlgasına ve Mehakim Teşkilâtına ait Ahkâmı Muaddil Kanun'la şeriyye mahkemelerinin kaldırılmasına karar verilmiştir. Böylelikle şeriyye mahkemesi-nizamiye mahkemesi ikiliği ortadan kaldırılmış, dini yargı ve kurumların tasfiyesi ile bir boşluk oluşmuştur. Ardından 8 Nisan 1924'te kapatılan şeriyye mahkemelerinin görevleri nizamiye mahkemelerine devredilmiştir. 3 Mart'ta şeriyye mahkemelerinin kaldırılmasıyla oluşan boşluk da böylelikle yeni adli sistemin inşası ile doldurulmuştur.[116]

1924 Anayasası'nı (491 Sayılı Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu), Türk Hukuk Devrimi'nin omurgası olarak nitelendirmek mümkündür.[117] 1921 Anayasası'ndan farklı olarak yeni anayasada kanunların fıkıha uygun olması gibi bir zorunluluk olmaması,[118] henüz anayasaya laiklik ilkesinin eklenmesine on üç sene varken atılan ilerici bir adım olmasının yanında Hukuk

[115] Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin I. Dönem 4. Yasama Yılını Açış Konuşması https://www.cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/tarihce/ataturk_konusma/1d4yy.htm, Erişim Tarihi: 04/11/2025

[116] Tanör, *Kuruluş (Türkiye: 1920 Sonraları),* 58;

Mehakim-i Şe'riyenin İlgasına ve Mehakim Teşkilâtına ait Ahkâmı Muaddil Kanun'un tam metninin ilk maddesinde açıkça: "Türkiye Cumhuriyetinde evvela salahiyeti derecesi kanuniyle muayyen sulh mahkemeleri saniyen: Bulundukları kazanın namiyle anılan ve bir reis ile iki azadan terkip olunan asliye mahkemeleri vardır." ifadesi yer almaktadır. (Bkz.: https://www.mevzuat.kararara.com/mvzt/mvzt1/mvzt36.html, Erişim Tarihi.: 09/11/2025)

[117] https://turkinkilabi.com/turk-hukuk-devriminin-omurgasi-1924-anayasasinin-onemi-uzerine/ (E.T. 04/11/2025)

[118] 1921 Anayasası madde 7 hükmü şöyledir: "Ahkâmı şer'iyenin tenfizi, umum kavaninin vazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akti ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir. Kavanin ve nizamat tanziminde muamelâtı nâsa erfak ve ihtiyacatı zamana evfak ahkâmı Fıkhiye ve hukukiye ile âdap ve muamelât esas ittihaz kılınır. Heyeti Vekilenin vazife ve mesuliyeti kanunu mahsus ile tâyin edilir." Bkz. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/, Erişim Tarihi: 04/11/2025

Devrimi'nin de altyapısı olmuştur. Ayrıca, 1924 Anayasası daha uzun, anayasa hukuku tabiriyle "kazuistik" ve "sert" bir anayasa olmasına rağmen bu düzenlemenin yer almaması, bu düzenlemenin yerini sadece 4 yıl sonra kaldırılacak "devletin dini" şeklindeki sembolik bir ibareye bırakması anlamlıdır. Gerek normlar hiyerarşisinde anayasanın üstün konumu, gerekse 1924 Anayasası'nın cumhuriyetçi ve ulus-devletçi zihniyeti, Türk Hukuk Devrimi'ni de hem hukuksal sistemsel olarak hem de bünyesinde barındırdığı değerler demeti ile mümkün kılmakta ve beslemektedir. Hukuk Devrimi'nin önemli bir unsuru olan 1924 Anayasası, sistemi karakterize eden bir metin olma vasfıyla da Hukuk Devrimi'nin dik durmasını sağlamıştır.[119]

1. Kritik Eşik: İsviçre Medeni Kanunu'nun Resepsiyonu

İslam hukuk sisteminden kopuş ve Kara Avrupası Hukuk Sistemi'ne geçiş, Mahmut Esat Bey'in Adliye Vekili olmasının ardından en radikal adımlarla uygulamaya konulacaktır. 22 Kasım 1924'te, Fethi (Okyar) Bey'in kabinesinde Adliye Vekili olarak yer alan Mahmut Esat Bey'in döneminde yapılan ilk icraatlardan bazıları heyet oluşturup adliye teşkilatındaki sorunların tespit edilmesinin sağlanması ve Şubat-Mart 1925'te Adliye Kongresi'nin toplanması şeklinde olmuş,[120] bu kongre ile yeni dönemin hukuk politikasının çerçevesi çizilmiştir. Hem önceki ve mevcut komisyonların bekleneni verememesi, hem de Lozan Barış Antlaşması ve Antlaşma ekinde yer alan düzenlemelerin Türk hukuku yönünden sakınca doğurabilecek ve dış müdahaleye sebep olabilecek hükümlerini ivedi biçimde bertaraf etmek üzere yöntem değişikliği bu aşamada hayat bulmuştur. Yani aslında bu yöntem değişikliği dış baskı nedeniyle değil, dış baskıya karşı yapılmıştır. Yeni bir kanun yazma, mevcut kanunlar üzerinden düzenlemeler yapma anlayışı tümüyle terk edilmiş, her bir hukuk alanında Türk hukukuna en uygulanabilir olan ve nitelik bakımından en müspet yapıyı haiz olan kanunlar seçilerek toptan resepsiyon politikası doğrultusunda Türkçeye çevrilmiş ve teferruatlı değişiklikler yapılmaksızın yürürlüğe konulmuştur. Tanzimat Dönemi'nden farklı olarak artık toptan resepsiyon yöntemine geçilebilmesi

[119] Kerem Ali Vahap, Türk Devrimi'nin Teminatı Olarak Cumhuriyet Hukuku, İstanbul Barosu Dergisi, 97, Sayı 5 (2023), 171.

[120] Nilüfer Uğurlu Şenel, *Mahmut Esat Bozkurt ve Türk İnkılabına Etkisi*, (İdil Yayıncılık, 2012), 172-173.

nihayetinde mevcut hükûmetin adımı olsa bile kararın alınmasındaki itici güç Mahmut Esat Bey'di, ağırlık ise Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa'ydı.[121]

Mahmut Esat Bey'in Adliye Vekili olmasını izleyen günlerde Ahkam-ı Şahsiye ve Vacibat Komisyonlarının faaliyetlerine son verilmiştir. Mahmut Esat Bey'in medeni hukuka ilişkin kanun hazırlıkları da dahil olmak üzere, komisyonların çalışma hızını ve yöntemlerini beğenmediği anlaşılmaktadır.[122] Bu komisyonların faaliyetlerine son verilmesinin ardından, dönemin en yetkin hukukçularından seçilen ve başkanlığını Menteşe Mebusu Şükrü (Kaya) Bey'in yaptığı yirmi altı kişilik yeni bir komisyon kurulmuş, hükûmet tarafından İsviçre Medeni Kanunu'nun resepsiyon yoluyla yürürlüğe konulmasına karar verildiği için evvela kanunun Fransızca aslından çevirisi yapılıp metin üzerinde hukuki düzenlemeler yapılmıştır.[123] Avrupa'nın o dönemde en yeni medeni kanunlarından birisi olması, dilinin daha uygun bulunması, hâkime hareket serbestisi tanıması, devrimci kadrodan başta Mahmut Esat Bey olmak üzere bazı kişilerin İsviçre'de hukuk eğitimi almış olması gibi nedenlerle mehaz kanun olarak İsviçre Medeni Kanunu belirlenmişti.[124] Türk Kanun-u Medenisi'ne ilişkin hazırlıkların ve resmi süreçlerin tamamlanmasının ardından TBMM Genel Kurulunda görüşülen kanun tasarısı 17 Şubat 1926'da madde madde değil küllî olarak görüşülerek oylanmış ve kabul edilerek 4 Ekim 1926'da Borçlar Kanunu ile aynı tarihte yürürlüğe girmiştir.[125]

[121] Tanör, *Kuruluş (Türkiye: 1920 Sonraları),* 55.

[122] "1924 yılında, bunların çalışma verimi gözden geçirildi. Başarabildikleri şunlardı Borçlar Kanunundan 200 madde, Medeni Kanundan miras, veraset, evlenme ve boşanma, Ceza Kanunundan 70-80 madde, Kara Ticaret Kanunu bitmemiş!... Çalışma tarzlarına gelince, bu pek hazin bir şeydi, mesela Medeni Kanunun fasılları şöyle yazılmıştır. Bir hüküm Alman kanunundan, bir hüküm Hanbeli mezhebinden, bir hüküm Fransız kanunundan, bir hüküm Şafii'den, Hanefi'den, diğer bir hüküm İşviçre'den!... Diğer kanunlar da böyle." Bkz. Bozkurt, "Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı?", 7-20.

[123] Temizel, "Çağdaş Türk Hukukunun Doğuşu: Türk Hukuk Devrimi", 95.

[124] Temizel, "Çağdaş Türk Hukukunun Doğuşu: Türk Hukuk Devrimi", 98-99.

[125] O. Gökhan Antalya ve Murat Topuz, *Medeni Hukuk,* (Legal Yayıncılık A.Ş., 2016), 36.

Kanunlar TBMM'ye henüz sunulmadan evvel hukuk politikasının belirlenmesi için heyet kurulması, kongre yapılması ve Ankara'da bir hukuk fakültesinin kurulması aslında aynı maksada hizmet eden bir ön hazırlıktı. Atatürk'ün manifesto niteliğindeki açış konuşmasında "Cumhuriyet'in müeyyidesi" ilan edeceği Ankara Adliye Hukuk Mektebi, yeni dönemin yeni hukukçularını yetiştirmek için 5 Kasım 1925'te açılmıştı.[126] Böylelikle, henüz yeni kanunlar kabul edilip yürürlüğe girmeden yeni dönemin avukatları, hâkimleri, savcıları, akademisyenleri yani hukukçuları yetkin bir kadro eliyle yetiştirilmeye başlanmıştı.

Mahmut Esat Bey, Lozan Barış Antlaşması'nda madde 42'de düzenlenen ve azınlıklar bakımından Türk mahkemelerinin yargı yetkisini kısıtlamaya matuf hükmü bir eksiklik olarak değerlendirmekteydi.[127] Öyle ki, 15 Aralık 1923'te TBMM'ye sunulan ve büyük ölçüde 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nden esinlenen Hukuk-ı Aile Kanun tasarısı bir süre sonra Şeriyye Komisyonu'na gönderilmiş ve yaklaşık iki yıl iki ay orada beklemiş, bu sürenin sonunda bu kanun tasarısı yerine Türk Kanun-u Medenisi kabul edilmiştir.[128] Kurucu irade, Lozan Barış Antlaşması'nın 42. maddesinin Antlaşma'da yer alma sebebinin, eski hukukun ve eski hukuktan ilham alan anlayışın doğurduğu sorunlar olduğunun farkındadır. Bu aleyhte durumu tümüyle ortadan kaldırmak üzere komisyonlar önünde yaptığı sert ve kararlı ifadelerle komisyonların faaliyetlerine son vermiş ve yeni hukukun resepsiyon yöntemiyle oluşturulacağını ilan etmişti:[129]

> "Türk ihtilâlinin kararı, Batı medeniyetini kayıtsız şartsız kendisine mal etmek, benimsemektir. Bu karar, o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar, demirle, ateşle yok edilmeye mahkûmdurlar. Bu prensip bakımından, kanunlarımızı olduğu gibi batıdan almak zorundayız. Böylelikle Türk ulusunun iradesine uygun harekette bulunmuş olacağız."

[126] Doğukan Temizel, "Cumhuriyet Hukukunun Manifestosu: Atatürk'ün Ankara Adliye Hukuk Mektebi Açış Konuşması", *İstanbul Barosu Dergisi*, 97, Sayı 5 (2023), 157.

[127] Mahmut Esat, "Adliyemiz", Türk Sesi, 02/08/1923, 1'den aktaran Şenel, *Mahmut Esat Bozkurt ve Türk İnkılabına Etkisi*, 172-178.

[128] Akyol, *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, 534-535.

[129] Bozkurt, "TMK Nasıl Hazırlandı?", 7-20.

Her ne kadar Türkiye tarafından Lozan'a ek olan Yargı Yönetimine İlişkin Bildiri'de bahsedilen hukuk danışmanlarının hukuk reformlarına yönelik komisyon çalışmalarına katılacakları ifade edilmişse de, iç hukukun sil baştan kurulduğu bu dönemde İsviçreli Sauser Hall, İsveçli Strezel, İspanyalı Folach ve Hollandalı Burgezius'tan müteşekkil danışmanlar Türkiye'de beş yıl kalmalarına rağmen yeni kanunların komisyon çalışmalarına dahil edilmeyerek[130] Yargı Yönetimine İlişkin Bildiri'nin ilgili hükmü bir yönüyle kadük bırakılmıştır. Dış baskıdan azade yürütülmeye çalışılan bu süreç sonunda beş yıllık görev süreleri dolan danışmanların görevleri de bir yıllık memurluk süreçlerinin ardından tümüyle sona ermiştir.

743 sayılı Türk Kanun-u Medenisi (Medeni Kanun), İsviçre Medeni Kanunu'nun (*Swiss Civil Code*) resepsiyonu ile kabul edildiğinde, bu alelade bir genel kanunun resepsiyonu anlamına gelmemekteydi. Bu, özellikle de adli kapitülasyonların kaldırılması ve İslam Hukukunun terk edilişi ile oluşacak boşluğun nasıl bir zihniyetle doldurulacağı bakımından oldukça yol gösterici bir gelişmeydi. Türk Hukuk Devrimi'nin iç dinamiklerin mi yoksa dış dinamiklerin mi bir sonucu olduğu sorusunun cevapları, bu resepsiyonun özünde saklıdır. Zira Medeni Kanun Türkiye'nin yeni ulusdevlet kimliği içerisinde hukuki ve çağdaş toplumsal düzeni pekiştirme yönünde atılmış en kalıcı adımdır. Ve henüz kanun gündemde değilken, başka bir deyişle henüz Lozan'da Türk hukuku masaya yatırılmamışken de Türk Devrimi'nin kuramsal arka planında modernleşme ve ulus inşası fikirleri yer almaktadır.[131] Bu doğrultuda da bir hukuk devrimi vasıtasıyla modern, laik ve ulusdevlet odaklı bir hukuki düzeni benimseyecek insanları eğebilecek bir toplumsal düzenin inşa edilmesi amaçlanmıştır. Öyle ki, Türk Devrimi'nin modernleşme hedefleri ile geleneksel düzen arasındaki gerilim,[132] bu vesileyle hukuki bir boyuta taşınmıştır. Ancak sanılanın aksine, Kanun doğrudan tercüme edilirken bazı noktalarda yerel koşullara göre dönüştürülmüştür. Ezcümle, Medeni Kanun'dan anlaşılan şudur: istenen şey, modernleşmenin inşa ettiği Batı erdemlerinin yeniden üretimi değil, Türk gelenek-görenek-

[130] Esirgen, *Hukuki Sonuçlarıyla Lozan*, 194.

[131] Kerem Ali Vahap, *Müdafaa-i Hukuk'tan İnşa-i Hukuka: Türk Devrimi'nin Hukuksal Yönleri,* (On İki Levha Yayınları, 2024), 24, 29.

[132] Kadının erkek ile eşit miras hakkı, kadının boşanma hakkı, çok eşliliğin kaldırılması gibi konularda İslam hukukundan sapılması gibi örnekler verilebilir.

lerini de nazara alan çağdaş bir uyarlamadır.[133] Bu uyarlama yapılırken de, İsviçre Medeni Kanunu'ndan ayrışılan noktalar olmuştur.[134] Özellikle aile hukuku ve miras hukuku kapsamında, güncel toplum yapısı ve gelenekler gözetilmiştir.[135] Kanun kabul edilirken bu tür hususların gözetilmesi bile, asıl kaygının dış baskı değil, kültürden de kopmadan çağdaş bir toplum inşa etmek olduğunu göstermektedir.

Lozan Barış Antlaşması'nın 42. maddesi dolayısıyla aile hukuku ve şahsın hukuku meselelerinde Türk hukukuyla bağlı olmayan Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri, Türk Kanun-u Medenisi'nin TBMM'ye henüz sunulup oylanmadığı 1925 sonbaharında Adliye Vekaletine dilekçe vererek Lozan'da kendilerine tanınan haktan feragat ettiklerini bildirerek, medeni hukuk uyuşmazlıklarında tümüyle Türk hukukuna bağlı olma arzularını bildirmişlerdir.[136] Böylelikle, şahsın hukuku ve aile hukuku alanında asırlardır uygulanagelen farklı dinden olanlara kendi dini hükümlerinin uygulanması tümüyle sona ermiş, Türkiye'de yaşayan azınlıklara ilişkin dış devletlerin müdahalesinin önü kesinkes kapatılmıştır.[137] Türk Hukuk Devrimi'nin en önemli unsuru olan 743 sayılı Türk Kanun-u Medenisi'nin yürürlüğe konulması sonrasında Yunanistan bu hususta itirazda bulunmuş ancak haklı bulunmamıştır.[138]

[133] Umut Özsü, "'Receiving' the Swiss Civil Code: Translating Authority in Early Republican Turkey", *International Journal of Law in Context*, 6, Sayı 1 (Mart 2010), 78.

[134] Hıfzı Veldet, "İsviçre Medenî Kanunu Karşısında Türk Medenî Kanunu", *Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, (Kenan Matbaası, 1944), 364.

[135] Örneğin; mehaz kanunda böyle bir düzenleme yokken kanunun 100. ve 120. maddesinde zikredilen evlenme yasaklarına "süt ana ve süt kardeşler" de eklenmiştir. Bir başka örnek de ölen birinin altsoyunun birinci derece mirasçı sıfatıyla tüm mirası aldığı düzenlemenin, ölenin annesi ve babası hayatta ise onlara da miras payı verilecek şekilde revize edilmesidir. Bkz. Hıfzı Veldet, "İsviçre Medenî Kanunu Karşısında Türk Medenî Kanunu", 365-366.

[136] Bilsel, "Medenî Kanun ve Lozan Muahedesi", 58-66.

[137] Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 183.

[138] Bilsel, "Medenî Kanun ve Lozan Muahedesi", 41-46.

Tanzimat Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi arasındaki en önemli fark, her ne kadar burada amaç dış baskılardan ve kapitülasyonlardan arınmak olsa da Tanzimat Dönemi'nde bu resepsiyonların bilhassa dış baskıların tesiriyle yapılmış olması,[139] buna karşın Cumhuriyet dönemindeki resepsiyonların dış baskıdan kaynaklı olmaktan ziyade dış baskıdan azade kalarak devrim ideolojisini pekiştirme istenci ile iradi ve seçici-eleyici bir yaklaşımla yapılmış olmasıdır. Cumhuriyet'in kurucu iradesi, adli kapitülasyonlar bahanesiyle yabancı devletlerin kendi uyruklarının hukuksal meseleleri üzerinden iç hukukumuza müdahale etmesinin önüne geçmek istemiştir.

Laiklik kadar adli kapitülasyonlar meselesinin de en çok ilintili olduğu alan medeni hukuk olduğundan, İsviçre Medeni Kanunu'nun resepsiyonunun taşıdığı önem ve anlam muazzamdır. Asırlardır içinde bulunulan İslam hukuk sisteminin tamamen terk edilerek Roma hukukunu temel alan kıta Avrupası hukuk sistemine geçilmesiyle Lozan Barış Antlaşması'nda kapitülasyonların kaldırılmış olduğunun kabul edilmesi ile yargı birliği sağlanmış ve çağdaş bir medeni kanun meydana getirilmiştir.[140]

2. Türk Hukuk Devrimi'ne Dair Dış Baskı İddiaları

Türk Hukuk Devrimi'ne getirilen ve Lozan'la da ilintili olan bir eleştiri, Türk Hukuk Devrimi'nin dış baskılar sonucunda yapıldığı üzerinedir.[141] Hatta bu eleştiri bir adım öteye taşınarak kurucu iradenin hukuksal bağımsızlık konusunda "o kadar da bilinçli ve dirençli olmadığı", Hukuk Devrimi ile sadece "şekli bir bağımsızlık" sağlandığı dahi ileri sürülmüştür.[142] Hukuk Devrimi ile sağlanan bağımsızlığın sembolik, görünüşte kalan bir nitelik arz ettiğine veya bir başka ifadeyle defolu olduğuna dair görüşlerin ve iddiaların

---

[139] Dış baskıda Fransa ve Fransa'nın payitahttaki misyonu önemli rol oynamıştır. Bkz. Fethi Gedikli, "Hukuki Düşünce Yahut Cumhuriyetin Hukuk Devrimi", *Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi,* Cilt 2, Ed. Süleyman Hayri Bolay, (Nobel Akademik Yayıncılık, 2015), 891.

[140] Şenel, "Türk Batılılaşmasında Medeni Kanun'un Önemi", 83.

[141] Ekrem Buğra Ekinci, "Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 Yıllık Hukuk Macerası", *100. Yılı Anlamak,* ed. Samet Tınas, AA Kitap, 2023, 240.

[142] M. Akif Aydın, "Türk Hukukunun Laikleşme Sürecinde Lozan'ın Oynadığı Rol", *İslami Araştırmalar*, 8, Sayı 3-4 (1995), 168, 172.

tartışılması bu yazının esas konusu değildir. Ancak, "Batılılara verilen söz nedeniyle" Hukuk Devrimi'nin yapıldığı iddiasının üzerinde durulması gerekmektedir, nitekim işbu yazının bir maksadı da bu iddiayı tartışmaktır.

Lozan Barış Antlaşması, Hukuk Devrimi'ne gerek duyulmasında bir "dış neden" oluşturmuştur,[143] ancak bu dış neden bir baskı veya zorlama anlamına gelmez. Antlaşma'da, Müttefik Devletlerin edimi adli kapitülasyonların kaldırılmasından, Türkiye'nin edimi de eşitlik namına taahhütte bulunmaktan, güvence niteliğinde süreli düzenlemeler yapmaktan ve nihayetinde de kendi egemenlik iradesi olarak kapitülasyonların kaldırılmasıyla doğacak boşluğu ulusal hukuk düzeniyle doldurmayı üstlenmekten ibarettir. Bunun çağdaş yollarla ve çağdaş bir hukuk ve toplum düzeni şeklinde hâsıl olması ise aslen verilen taahhütlerle değil Türk Devrimi'nin ideolojik prensipleriyle alakalı bir meseledir.[144] Türk Hukuk Devrimi eğer herhangi bir dış baskının sonucunda yapılmış olsaydı, 1926 yılında 743 sayılı Türk Kanun-u Medenisi'nin yürürlüğe konulması sonrası Türkiye Cumhuriyeti tarafından Lozan Barış Antlaşması'nın ihlal edildiği gerekçesiyle Yunanistan hükûmetince bir itirazda bulunulmazdı. Zira, dış baskı neticesinde yürürlüğe konulmuş yeni bir medeni kanundan en çok o baskıyı yapan ülkelerin hoşnut olması beklenirdi. Ayrıca tek merkezden bir dayatma olmuş olsaydı da her kanunun bir veya iki ülkeden resepsiyonla alınmış olması beklenirdi. Ancak Türkiye, hangi kanunun siyasal sistem ve toplum için daha uygun ve diğerlerine göre daha çağdaş olduğu gibi kriterler üzerinden kıyaslama yaparak seçici bir tutum sergilemiştir.

---

[143] Serhan Yıldırım, "Cumhuriyet Dönemi Medeni Hukuk Resepsiyonunun Tarihsel ve Felsefi Zeminden Ayrılmazlığı ve Kıymeti Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Hukuk Tarihi Sempozyumu*, (Türkiye Adalet Akademisi, 2021), 227.

[144] Atatürk, 1918 senesinin temmuz ayında tuttuğu notlarda, çağdaşlığı bir hayat anlayışı, rasyonalizmi ise bir hayat felsefesi olarak benimsemekle, şunları yazmıştır: "Mesela bizde, namus ve masumiyet pek büyük ve sıkı kayıtlara tabidir. Bir Avrupalı bu kuralları tanımıyor… O, bizim nazarımızda tamamen ahlaksız, onlar nazarında biz tamamen vahşi… Bununla birlikte iki felsefeden birini tercih etmek lazım gerekiyor: Tabii ve asli olan duruma dönmek fakat daha süslü, daha insani; erkek ve kadın tamamen hür ve bağımsız ve hayat boyunca hiçbir belirli bir bağa tabi olmayacak… Fakat insanlığın devamı, toplum refahını temin, umumun düzenini muhafaza için kanunlar, kurallar olacak ve bunlara riayet edilecek." Notlar, aktaran-yayına hazırlayan tarafından günümüz Türkçesine göre yayımlanmıştır. Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Karlsbad'da Geçen Günlerim*, Haz. Selma Günaydın, (Kopernik Kitap, 2018), 50.

Bir başka yönden, Lozan Barış Antlaşması sonrası Batı basınının azımsanmayacak bir bölümünün Kemalistlerin yeni hukuk düzeni kurmaya yönelik politikalarını "abartılı" buldukları da gerçektir.[145] Batı basınının, Türk Hukuk Devrimi'nin Batı hukukunun resepsiyonu yöntemine çok da hevesle ve takdir eder biçimde bakmadığı ortadayken Lozan ve Hukuk Devrimi'ne ilişkin "dış baskı" iddiaları, zorlama çıkarımlar olarak kalmaktadır.

Âli Paşa'nın ve birçok Osmanlı aydınının bir asır önce savunduğu ve sonrasında da tartışmaların sürdüğü Batı ülkelerinden -bilhassa medeni hukukta- kanun resepsiyonu yönteminin yeni Türk Devleti tarafından kısmi biçimde değil, toptan resepsiyonunun tarihsel bir mazisinin olduğu gerçeği ortadayken,[146] Lozan Barış Antlaşması'nın hukuk sisteminin geleceğinde kurucu iradeye "bir dayatma, zorlama olduğu" ve yöntem değişikliğine böylece gidildiği görüşü tarihsel gerçeklerle de uyuşmaz. Kanunların bir kısmının kısmi resepsiyon yöntemiyle Batılı ülkelerden alındığı, medeni hukukun Müslüman tebaa bakımından Hanefi hukukuna dayalı Mecelle ile düzenlendiği, gayrimüslimlerin özel hukukun bazı alanlarında kendi hukuklarına tabi olduğu, yabancıların kapitülasyon imkânlarını haiz olduğu Osmanlı'nın hukuk birliğinden yoksun olan hukuk yapısının özellikle imparatorluğun çöküş döneminin sorunlu bir tecrübesi olduğunu göz ardı etmek mümkün değildir.

Lozan'a ek olan Yargı Yönetimine İlişkin Bildiri'de bahsedilen hukuk danışmanlarının hukuk reformlarına yönelik komisyon çalışmalarına katılacakları ifade edilmişse de dört hukuk danışmanının Türkiye'de beş yıl kalmalarına rağmen yeni kanunların komisyon çalışmalarına dahil edilmeyerek komisyon heyetlerinin tümüyle Türklerden müteşekkil olması da dış baskı iddialarının temelsizliğini ve aslında Türklerin mukavemetini ortaya koymaktadır.[147]

Türk Hukuk Devrimi'nde ilk denenen yöntem de belirtildiği üzere resepsiyon değil, komisyonlar kurarak kanunlaştırma ve revizyon denemeleri olmuştur. Daha Lozan Barış Antlaşması imzalanmamışken, Gazi M.

[145] Orhan Koloğlu, "Medeni Kanun'un Yurt Dışındaki Yankıları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2, Sayı 4 (Haziran 1994), 211-216.

[146] Karahasanoğlu, "İsviçre Medeni Kanunu'nun Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Resepsiyonuna Uzanan Sürece İlişkin Genel Bir Değerlendirme". 54.

[147] Esirgen, Hukuki Sonuçlarıyla Lozan, 194.

Kemal Paşa 22 Ocak 1923'te Bursa'da halka hitap ederken içinde bulunulan koşulları gayet açık biçimde anlatmış; çağdaş bir devlet mekanizmasının eski kanunlarla işleyemeyeceğini, Mecelle'nin mevcut kanunların kökü olsa da artık zamana ve ihtiyaca uymadığını, yüzyıllar öncesinde yaşayan bir topluma hazırlanan kanunlarla bu çağın toplumunu yönetmenin gaflet ve cehalet olduğunu söylemiş ve hukuk tarihimize yönelik bir özeleştiri yapmıştır. Konuşmasının devamında da adli kapitülasyonların bu gaflet ve cehaletimizin cezası olduğunu, ancak bu konuda bir müdahaleyi asla kabul edemeyeceklerini şöyle ifade etmiştir:[148] "Efendiler! Adli kapitülasyonlar, gayet kuvvetli ve ateşli bir zincir halinde boynumuzdadır. Bunu şüphesiz atacağız. Fakat tekrar boynumuza geçirmeyelim. Bunu boynumuza tekrar geçirmemenin çaresi de kanunlarımızı iyileştirmektir.".

Mustafa Kemal Atatürk, bu stratejiyi TBMM'nin 1. dönem 4. yasama yılı açılış konuşmasında şu sözlerle yalın biçimde vurgulamış olup, bu vurgusu henüz resepsiyon yöntemine geçilmeyen döneme dairdir:[149]

"Yeni yılda yapacağımız adalet işleri ile ilgili düşüncelerimiz içinde, kanun değiştirme ve hazırlama komisyonları vardır. Şimdiye kadar kanun halinde düzenlenmemiş olan veraset, vasiyet gibi hukuki konuların da medeni kanunumuz olan Mecelleye eklenmesi ve Mecellenin de modern ihtiyaca uygun olarak değiştirilmesi ve düzeltilmesi, kara ve deniz ticaret kanunlarıyla ceza mahkemeleri usulü ve ceza kanunlarında değişikliklerin yapılması ve ayrı ayrı hükümleri olan hukuk mahkemeleri usulü ile seri mahkemeler usulünün birleştirilmesi amacı ile her biri beşer kişiden kurulan toplam yedi komisyon yakında görev yapmaya davet olunacaktır. Bundan başka, adliyemizin geleceğinin sağlanması amacı ile Anadolu'da modern esaslara dayanan bir hukuk okulu kurulması görevli bakanlıkça düşünülmektedir."

---

[148] *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 14, 2. Basım, (Kaynak Yayınları, 2007), 365-366.

[149] Atatürk'ün TBMM 1. Dönem 4. Yasama Yılı açılış konuşmasından alınmış bir kesit olup, günümüz Türkçesine göre sadeleştirilmiştir.

Günümüz Türkçesi tam hali:

https://www.cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/tarihce/ataturk_konusma/1d4yy.htm, Erişim Tarihi: 09/11/2025;

Latin harfleriyle orijinal hali:

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c028/tbmm01028001.pdf, Erişim Tarihi: 09/11/2025

Atatürk'ün hem hukuki hem de toplumsal bakımdan radikal değişiklikler yapılması gerektiğine dair düşünceleri, laik bir devlet ideali Lozan'dan çok önceki yıllarda da mevcuttur. Ancak, kadınlara erkeklerle eşit hakların tanınacağı, laik ve çağdaş bir hukuk yapısına ulaşılmasında izlenecek yöntem konusunda Atatürk'ün de görüşü 1923-1925 aralığında değişmiş ve olgunlaşmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün Lozan Barış Antlaşması'nın akdedilmesinden 7 sene önce, 743 sayılı Türk Kanun-u Medenisi ve 818 sayılı Borçlar Kanunu TBMM'de oylanıp yürürlüğe girmesinden 9 sene önce Bitlis'te tuttuğu günlüklerinde kadınların örtünmesi ve sosyal hayattaki yerlerine dair tartışmalar yaptığını not almış, "kadınlara serbestisini vermeyi" açıkça yazmıştır.[150] Karlsbad'da tuttuğu 6 Temmuz 1918 tarihli bir başka notunda, Osmanlı'da kadınların evlilik meselesindeki durumunu değerlendirdikten sonra kadın meselesinde artık vesvesenin bırakılıp cesur olunması gerektiğine değinip şöyle demektedir:[151]

"Açılsınlar… Onların dimağlarını ciddi ilim ve sanat ile süsleyelim. Namusu, ilmi ve sıhhi surette izah edelim. Şeref ve haysiyet sahibi olmalarına birinci derecede ehemmiyet verelim. Sonra şahsi irtibata gelince… Tabiat ve ahlakımıza uygun karı arayalım ve onunla evlilik şartlarımızı açık ve net bir biçimde kararlaştıralım. Ona, riayette kusur edince, onun gereğini yapalım. Kadın da böyle hareket etsin!.."

Temmuz 1923'te M. Kemal Paşa ile Ankara'da görüşme yapan Amerikan gazeteci Isaac F. Marcosson, bu görüşmede edindiği izlenimleri şöyle aktarmıştır: "Evrensel öneme sahip bir konuda, Türk kadınının kurtuluşu konusunda Kemal'in kesin fikirleri var. Yalnız peçenin kesinlikle yasaklanmasına taraftar olmakla kalmıyor, aynı zamanda kadının kamusal hayatın

[150] "22 Kasım 1916

8/9 akşamı saat 9.00'a kadar Kurmay Başkanı ile örtünmenin kaldırılması ve sosyal hayatımızın düzeltilmesi hakkında sohbet: 1) Güçlü ve hayata vakıf anneler yetiştirmek. 2) Kadınlara serbestisini vermek, 3) Kadınlarla genel ortamda bir arada çalışmak; erkeklerin ahlakı, düşüncesi ve hisleri üzerinde etkilidir. Karşı tarafın sevgisini kazanmak fıtri bir eğilimdir."

Notlar, aktaran-yayına hazırlayan tarafından günümüz Türkçesine göre yayımlanmıştır. Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Hatıra Notları*, Haz. Hakan Türkkan, (Kopernik Kitap, 2018), 49.

[151] Notlar, aktaran-yayına hazırlayan tarafından günümüz Türkçesine göre yayımlanmıştır. Bkz. Atatürk, *Karlsbad'da Geçen Günlerim*, 52-53.

bir parçası olmasını da istiyor. Bu konudaki görüşleri şöyle: 'Kadınlarımız, eğitimde ve çalışmada erkeklerle eşit olmalıdır.'".[152]

Mevcut kanunların üzerinde değişiklik yapılması ya da yeni kanun yazılırken öncekilerine benzer metinler ortaya çıkartılması şeklindeki döngüsel ve evrimci anlayış, Mahmut Esat Bey'in Adliye Vekili olmasıyla ve aynı zamanda Atatürk'ün görüşlerinin de bu yönde olgunlaşmasıyla tümüyle terk edilmiş ve yeni kanunların yabancı kanunlardan resepsiyonu yöntemine geçilmiştir. Bu yöntem değişikliği henüz somut meyvelerini vermeden önce, TBMM'nin açıldığı ilk senelerden bu yana dönem dönem gündeme gelen bir konu için ciddi hazırlıklara başlanmıştır, o konu Ankara'da yeni bir hukuk mektebi açılmasıdır. Yeni hukuk mektebinin açılmasının bir önemi de, yeni kanunları uygulayacak hukukçuların yetiştirilecek olmasıdır. Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa tarafından Mahmut Esat Bey'e "Çocuğum, istediğini yaparsak tercüme ettireceğimiz bu kanunları memleketimizde tatbik edecek elemanlarımız var mıdır?" diye sorulduğunda "Paşam, bir gün Avrupa'da çok mükemmel yeni bir silah icat edildiğini işitseniz, memleketimizde bunu kullanmasını bilen askerimiz yoktur diye o silahı almakta tereddüt mü edersiniz? Elbette ki hayır. Silahı alır ve onu kullanabilecek askerleri de yetiştirirsiniz." yanıtını veren Mahmut Esat Bey'in Gazi'yi ikna edişiyle yöntem değişikliğinin önemli bir sacayağı ortaya çıkarılmıştır.[153]

Tam da bu dönemde, M. Kemal Paşa'nın Ankara Adliye Hukuk Mektebi (günümüzdeki adıyla Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi) için yapacağı ve tarihe geçecek olan açılış konuşması öncesinde hukukla ilgili okumalarını yoğunlaştırdığı ve not defterine de notlar aldığı görülmektedir. Gazi, bir ülkede hükûmet şekli değiştikçe ahlakın da değiştiğini yazmış, hemen altında da "Roma Hükumeti, cumhuriyyeti inkılab edince krallık devrine aid hemen tekmil kanunlar fesh edilmiş ve bundan hiçbir zarar görülmemişdir." notunu düşmüştü.[154] Sonuç olarak, tüm bu somut veriler ışığında Atatürk'ün hukuk alanında değişikliğe ihtiyaç duyulduğuna dair düşüncelerinin olduğu şüphesizdir. Ancak Gazi'de yıllar içinde değişen görüş, hukuk

[152] "Isaac F. Marcosson'ın Kaleminden: Kemal Paşa", https://www.turkinkilabi.com/isaac-f-marcossonin-kaleminden-kemal-pasa/, Erişim Tarihi: 25/10/2025

[153] Ahmet Mumcu, *Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nden Ankara Hukuk Fakültesi'ne*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977, 34.

[154] *Atatürk'ün Not Defterleri,* Cilt 12, (Genelkurmay Basımevi, 2009), 52.

alanındaki değişikliğin yönteminde olmuştur. Kendisinin önceki yasama yılı açış konuşmalarında mevcut kanunların yeniden düzenlenmesi şeklinde aktardığı yöntem yerine Atatürk'ün de kani olmasıyla yabancı hukukun toptan resepsiyonu yöntemi benimsenmiştir. Mahmut Esat Bey'in Adliye Vekili olması bu konudaki en önemli eşiği oluşturmuştur.

Aile hukukunda kanun birliğini sağlayan yenilikçi Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin İstanbul Hükûmeti tarafından kaldırılıp eski düzene dönülmesi, M. Kemal Paşa'ya gençlik yıllarından bu yana arzuladığı sosyal dönüşümü hukuk düzeni üzerinden de sürdürme imkânı tanımıştır. Bu dönüşümün ilk ayağı Türk Kanun-ı Medenisi ile, ikinci adımı ise kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmasıyla hâsıl olacaktır.[155]

Tüm bu olgular bir kenara, kurucu Kemalist iradenin Hukuk Devrimi'ni dış baskıyla, Batılı ülkeler istediği için yaptığı şeklinde bir argüman, Osmanlı'dan miras kalan ve kalıtsal hale gelmiş hukuksal sorunların göz ardı edilmesi, öyle ki bunu Kemalist iradenin de göz ardı ettiği anlamına da gelir.[156] Çok hukuklu, kadın-erkek eşitliğine dayanmayan, çağın gereksinimlerine karşılık veremeyen, doğası gereği ekseriyetle dogmatik bir ruhla bezeli hukuk sisteminin terk edilip Kıta Avrupası hukuk sistemine geçilmesi bilimin gereği olarak ve Türkiye'de baş döndürücü hızla başlayıp sürdürülen devrimin parçası olarak icra edilmiştir.[157]

1929'da İcra ve İflas Kanunu'nun resepsiyon yoluyla alınıp yürürlüğe konulmasıyla yabancı kanunların resepsiyonu evresi tamamlanmış,[158] böylelikle Lozan Barış Antlaşması'nın akdedilmesinden itibaren yaklaşık beş

[155] M. Şükrü Hanioğlu, *Atatürk: Entelektüel Biyografi*, (Bağlam Yayınları, 2023), 686-687.

[156] Bülent Tanör, bu konuyu oldukça özlü ifadelerle vurgulamaktadır: "(…) hukuk reformu dış baskıyla açıklanamaz; bunun asıl dinamikleri içeridedir. Mustafa Kemal daha TBMM'nin 3. yılını açış konuşmasında (1 Mart 1923) hukuk reformu gereğine değinmişti. İç etkenler şöyle özetlenebilir: Tanzimat'tan beri süregelen ikili hukuk sistemine son verilmesi, dağınıklık ve boşlukların giderilmesi, çağdaşlaşma ve laikleşmenin gerçekleştirilmesi isteği..." Bülent Tanör, *Kurtuluş-Kuruluş*, (Cumhuriyet Kitapları, 2017), 222.

[157] Erzan Erzurumluoğlu, "Atatürk'ü Hukuk Devrimine Götüren Nedenler", *III. Türk Hukuk Kurultayı*, (Yarıaçık Cezaevi Matbaası, 1981), 248.

[158] İcra ve İflas Kanunu'nun uygulamasında sorun görülmesi üzerine hukuk çevrelerinden mütalaa alınarak yine İsviçre mehazına dayanılarak 1932'de 2004 sayılı İcra ve İflas

senelik süre zarfında Hukuk Devrimi baş döndürücü bir hızla sürdürülüp hukuk sistemi baştan aşağı değiştirilmiş, modernize edilmiş, laikleştirilmiş ve kanun-yargı ikiliği ortadan kaldırılmıştı. Böylelikle, Lozan Barış Antlaşması'na ek bildiri ile Adliye Vekaleti'nde yer alması öngörülen danışmanların zaten alelade bir memurdan farksız olarak geçirdikleri beş senelik görev sürelerinin uzatılmasına ihtiyaç kalmamıştır.[159] Kapitülasyonların kaldırılmasının ardından herhangi bir icrai ve kazai yetkileri olmamasına rağmen[160] danışmanların da fiilen görevlerinin sona ermesi, yeni Türk Cumhuriyeti'nin adli egemenliği için kesin bir zafer olmuştur.

SONUÇ

Lozan Barış Antlaşması müzakerelerinde Türk delegasyonu tarafından ve Lozan'ın ardından girişilen Türk Hukuk Devrimi'nde kurucu irade tarafından yabancı devletlerin adli kapitülasyonlar bahanesiyle Türkiye'nin iç işlerine karışılması biçiminde tezahür eden ve kronikleşmiş olan bir sorunun çözülmesi amaçlanmıştır. Osmanlı'nın son yüzyıllarının adli ve mali kapitülasyonların pençesinde geçtiği hatırlanırsa, adli ve mali kapitülasyonların tümüyle kaldırılmasının Türk tarafı için çok önemli bir kazanım olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Nitekim, TBMM tarafından Türk delegasyonuna verilen 14 maddelik talimatnamedeki kapitülasyonlara ilişkin talimata da uyulmuştur. Adli kapitülasyonların müzakere konusu yapılmaya çalışıldığı takdirde masadan kalkılması demek, topyekûn savaşı tekrar göze almak demekti. Zira, kurucu iradenin artık egemenliğe ve bağımsızlığa ket vuracak herhangi bir olasılığa göz yumması mümkün değildi.

Türkiye, Lozan Barış Antlaşması ile asırlık kapitülasyon prangasından kurtulmuş, Hukuk Devrimi ile de özgürlüğünü pekiştirmiştir. Türk hukuk tarihinde görülmemiş boyuttaki dönüşümün yürütülmesi Lozan Barış Antlaşması'nın sağladığı koşullar sayesinde yapılabilmiştir. Hukuk Devrimi ile aynı zamanda Lozan Barış Antlaşması'nın kimi hükümleri nedeniyle

Kanunu yürürlüğe girecektir. Bkz. Temizel, "Çağdaş Türk Hukukunun Doğuşu: Türk Hukuk Devrimi", 111-112.

[159] Şimşir, "Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu", 91.

[160] Dominik Zimmermann, "Treaty of Peace: Lausanne Peace Treaty (1923)", *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Editör R. Wolfrum, (Oxford University Press, Ekim 2009), 3.

azınlıklar yönünden de gerekli adımlar atılarak hukuk birliğinin sağlanması amaçlanmış ve nihayetinde bu amaç başarılmıştır. Bir başka söyleyişle, adli kapitülasyonların kaldırıldığı ancak antlaşmaya ek bildirinin beş sene için varlıklarını zorunlu kıldığı hukuk danışmanların görevlerine son verilmesinin ardındaki motivasyon, paradoksal olarak Hukuk Devrimi'nin dinamosu olarak Devrim'in önünü açmış ve laik Türkiye'nin silüetini ortaya çıkarmıştır.

Türk Hukuk Devrimi'ni dış baskının ürünü, Batılıların dayatması olarak gören anlayışın Osmanlı'nın hukuk sistemini ihtiyaçlara cevap veren ve "muazzam nitelikte" görmesi pek de şaşırtıcı değildir. Hasta olduğu hal ve hareketlerinden anlaşılan birinin iyileşebilmesi için evvela muayene edilip teşhisinin konulması gerekir. Henüz teşhisin konulmasının dahi kabul edilmediği ya da yanlış teşhislerin konulduğu Osmanlı'nın hukuk mirasının genç Cumhuriyet'i sürüklediği çıkmazları tespit etmek ve çözümü bunun üzerine üretmek gerekmekteydi. Nitekim, kurucu iradenin yaptığı da budur. Adli kapitülasyonların pençesinde, kanun ve hukuk birliğinin mevcut olmadığı, iç hukukun yabancı devletlerin müdahalesine ve hatta yargı hakkına açık, bağımsızlığını temin etmesi mümkün olmayan bir hukuk sisteminin mirasını devralan Türkiye Cumhuriyeti'nin "denenmişi denemek" yerine yöntem değişikliğine giderek resepsiyon yoluyla yabancı hukuk sistemlerinin alınarak yeni hukuk düzenini kurması oldukça cesur bir harekettir. Türk yargısı, adli kapitülasyonların kaldırılmasıyla görev ve yetki bakımından kayıtsız şartsız bağımsızlığını elde etmiştir. Türk Hukuk Devrimi ile de, adli kapitülasyonların hem bir nedeni hem de sonucu olan yargı birliğinin bulunmayışı olgusu tümüyle ortadan kaldırılmış ve ayrıca o yönde gelenekselleşen uygulamaya son verilerek azınlıklar yönünden de yargı birliği sağlanmıştır.

Laiklik, yeni Türkiye'nin en radikal yüzü iken, genç Cumhuriyet'in hukuk düzeninin de laik olması zaten eşyanın tabiatının gereğidir. İddia olunanın aksine, laik hukuk sistemi ve resepsiyon yöntemi dış baskının ürünü değil; Türk Devrimi'nin kuramsal arka planının, Atatürk'ün fikriyatının bir gereğidir.

Nitekim bu çalışmada tarafımızca detaylı olarak ele alındığı üzere Türkiye'deki gelişmelerin kronolojisi de Hukuk Devrimi'ndeki dış baskı iddialarını yanlışlamaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de laik hukuk sisteminin doğuşu, Lozan Görüşmeleri'nde masada verilen bir sözün değil, 19. yüzyıl ortalarından beri süren içsel ve tarihsel bir dönüşümün sonucudur. Her ne kadar dış

baskı iddiaları için bazı müelliflerce Lozan Antlaşması'nın bazı maddeleri, özellikle de Lozan'a ek beyanname ve ek mukavelenameler dayanak gösterilmeye çalışılsa da ilgili belgelerde, esas itibarıyla yargı bağımsızlığına veya dış bağımsızlığa ket vuracak yazılı bir taahhüt bile yoktur. Avrupalı hukukçu danışmanların yasama çalışmalarına katılma ve mahkemelerin çalışmalarını gözlemleme vazifeleri vardır; ancak hiçbir kazai denetim ve müdahale yetkileri bulunmamaktadır. Dahası, danışmanlar da uygulamada alelade bir memur işlevi görmüş ve etkisiz kalmışlardır

Avrupalı danışmanların etkili faaliyet gösterememelerinin yanı sıra, yabancı devletlerin uyruklarının yeni hukuk sisteminde adil yargılanacağına, hak arama hürriyetini ve etkili başvuru hakkını haiz olacağına ve tarafların uyruklarının eşit muameleye tabi tutulacağına ve sair haklara dair güvence ve taahhütler 24 Temmuz 1923 tarihli İdarei Adliyeye Dair Beyanname ve aynı tarihli İkamet ve Salâhiyeti Adliye Hakkında Mukavelename'de mevcuttur. Ancak bu yükümlülükler de zaman zaman uygulanmamıştır. Azınlıklara yönelik olarak ise antlaşmanın 37-45. maddelerinde ve 14. maddesinde düzenlenen güvencelerden; Antlaşma'nın 40. maddesi uyarınca gayrimüslimlerin giderlerini kendileri karşılamak kaydıyla eğitim kurumu, dini kurumlar, vakıf ve sosyal kurumlar açma hakkı mevcutken buna pratikte büyük ölçüde cevaz verilmemiş; 38. madde uyarınca ayrımcılık yasağı öngörülmüşken çoğunlukla zımnen, bazen de açıkça ayrımcılık teşkil edecek durumlar görülmüştür. Benzer şekilde bir diğer örnek olarak, 11 Kasım 1942 tarihli Varlık Vergisi Kanunu ve kanunun tatbiki ile de sözleşmenin ayrımcılık yasağı öngören 38. maddesinin, Türk vatandaşları ile azınlıklara eşit hukuki statü tanıyan 39. maddesinin, mukavelenamenin eşit hukuki statü tanıyan 1. maddesinin, beyannamenin hak ihlalleri durumunda mercie başvuru imkânı tanıyan 2. maddesinin ihlal edildiği pek tabii söylenebilir. Yükümlülüklerin bir kısmının uygulanmamış olması bir yanıyla insan haklarını da ilgilendiren bir mesele olsa da; temel haklara ilişkin yükümlülüklerin yabancı devletlere verilen tek taraflı taahhüdün gereği olarak değil insan haklarının ve anayasal düzenin gereği olarak ifa edilmesi bağımsız, modern ve anayasal bir devlet için asıl olandır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün henüz 1923'ün başında *"gayet kuvvetli ve ateşli bir zincir halinde boynumuzda olduğunu"* söylediği adli kapitülasyonlar, önce Lozan Barış Antlaşması ardından da Türk Hukuk Devrimi ile tekrar boynumuza geçirmemek üzere atılmıştır. Hukuk ve yargı birliğinin sağlanması

meselesinin diğer ayağı olan azınlıkların medenin hukukun bazı alanlarında kendi hukuklarına göre ve kendi mahkemelerinde yargılanmaları usulüne, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından iki buçuk yıl sonra tümüyle son verilmiştir. Böylelikle hukuk ve yargı birliği henüz Cumhuriyet'in ilk yıllarında sağlanmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın ardından ve hatta 20. yüzyılda imzalanıp da 21. yüzyılda halen geçerliliğini sürdüren tek barış antlaşması olarak müstesna bir yeri olan Lozan Barış Antlaşması'nın sağladığı *Lozan barışı (Pax Lausanne)*; istikrarsızlığın, çatışmaların, savaşların, göçlerin hüküm sürdüğü Orta Doğu coğrafyasının yanı başındaki Türkiye'nin tapu senedi olma vasfını korumaktadır. Türk Hukuk Devrimi de -sonraki yıllarda yeni kanunlar yürürlüğe konulmuşsa da- laik, çağdaş, kapsayıcı özüyle çizdiği rotayla 21. yüzyıl Türkiye'sine pusula olmaya devam etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin uzun erimli bu iki kazanımı Lozan Barış Antlaşması'nın ve Hukuk Devrimi'nin gerçekle uyuşmayan, zorlama çıkarımlarla ve güncel siyasete malzeme yapılmasıyla değil, tarihsel ve hukuksal önemlerinin farkında olunarak ve ciddiyetle incelenmesi hem tarihsel ve hukuksal hem de akademik bir gerekliliktir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

Akın, Rıdvan, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, On İki Levha Yayıncılık, 2019.

Akyol, Taha, *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, 7. Basım, Doğan Kitap, 2016.

Aksoy, Kemal Faruk, "Osmanlı Devleti'nde Adliye Teşkilatının Bir Unsuru Olarak Mahkemeler", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6, Sayı 2 (2023), 774-796.

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, 33. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023.

Akzambak, Mehmet, *Atatürk'ün Devrimci Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt*, Kastaş Yayınevi, 2005.

Altunpolat, Remzi, *Uluslararası Hukuk Açısından Lozan Barış Antlaşması'nın Siyasal Hükümleri Işığında Türkiye'de Azınlıklar Sorunu: Tarihten Güncelliğe*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi, 2005.

Antalya, O. Gökhan ve Topuz Murat, *Medeni Hukuk*, Legal Yayıncılık A.Ş., 2016.

Apaydın, Bahadır, *Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesine Etkisi,* Yayımlanmış Doktora Tezi, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, 2009.

Armaoğlu, Fahir, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Kronik Kitap, 2019.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Hatıra Notları*, Haz. Hakan Türkkan, Kopernik Kitap, 2018.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Karlsbad'da Geçen Günlerim*, Haz. Selma Günaydın, Kopernik Kitap, 2018.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, haz. Bedi Yazıcı, Süryay Sürekli Yayınları, 1995.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 14, 2. Basım, Kaynak Yayınları, 2007.

Atatürk'ün Not Defterleri, Cilt 12, Genelkurmay Basımevi, 2009.

Atışı Köktaş Nilgün ve Büyükbaş Hakkı, "Lozan Antlaşması, Dini Azınlıklar Boyutu", *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, Sayı 3 (2016), 1-11.

Aydın, M. Akif, "Türk Hukukunun Laikleşme Sürecinde Lozan'ın Oynadığı Rol", *İslami Araştırmalar*, 8, Sayı 3-4 (1995), 166-172.

Bilsel, Cemil, "Medenî Kanun ve Lozan Muahedesi", *Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, Kenan Matbaası, 1944, 21-71.

Bozkurt, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.

Bozkurt, Mahmut Esat, "TMK Nasıl Hazırlandı?", *Medeni Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, İstanbul: Kenan Matbaası, 1944.

Can, Cahit, *Türk Hukukunun Kökenleri ve Türk Hukuk Devrimi,* Kaynak Yayınları, 2012.

Cevizliler Erkan ve Akbulut Seyhan, "Lozan Barış Konferansı'nda Kapitülasyonlar Meselesi ve İsmet Paşa", *Atatürk Dergisi*, 8, Sayı 2 (Aralık 2019), 161-194.

Demirci, Sevtap, *100. Yılında Lozan Barış Antlaşması*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2023.

Duman, Mustafa, *Kapitülasyonların Kaldırılmasıyla Birlikte Gelişen Dış Ticaret Politikası: İttihat Terakki ve Lozan Barış Antlaşması Dönemlerinin Karşılaştırılması,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi, 2020.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017.

Ekinci, Ekrem Buğra, "Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 Yıllık Hukuk Macerası", *100. Yılı Anlamak*, Ed.: Samet Tınas, AA Kitap, 2023.

Erem, Faruk, *50. Yıl ve Mahmut Esat Bozkurt*, (Sevinç Matbaası, 1973).

Erzurumluoğlu, Erzan, "Atatürk'ü Hukuk Devrimine Götüren Nedenler", *III. Türk Hukuk Kurultayı*, (Yarıaçık Cezaevi Matbaası, 1981, 239-249.

Gedikli, Fethi, "Hukuki Düşünce Yahut Cumhuriyetin Hukuk Devrimi", *Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi*, Cilt 2, Ed. Süleyman Hayri Bolay, Nobel Akademik Yayıncılık, 2015, 889-945.

Gürkan, Emrah Safa, *Cumhuriyet'in 100 Günü,* Mundi Kitap, 2023.

Hanioğlu, M. Şükrü, *Atatürk: Entelektüel Biyografi,* Bağlam Yayınları, 2023.

Hıfzı Veldet, "İsviçre Medenî Kanunu Karşısında Türk Medenî Kanunu", *Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, Kenan Matbaası, 1944, 339-406.

Hirsch, Ernst E., "İsviçre Kanunu-Türk Hukuku", *Ankara ve Lozan Arasında: Avrupa Yolundaki Türkiye Üzerine Bir Derleme*, Der. Max. Schweizer, Phoenix Yayınevi, 2005, 345-367.

Işık, Alper, *Türkiye'de Ulus-Devlet ve Gayrimüslim Azınlık*, On İki Levha Yayıncılık, 2016.

İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Cilt 2, Bilgi Yayınevi, 1987.

İnönü, İsmet, "İstiklal Savaşı ve Lozan", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, 23-26 Ekim 1973.

Karahasanoğlu, Osmanağaoğlu, "İsviçre Medeni Kanunu'nun Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Resepsiyonuna Uzanan Sürece İlişkin

Genel Bir Değerlendirme", *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ed. Fethi Gedikli, On İki Levha Yayınları, 2014, 45-54.

Kenanoğlu, M. Macit, "Nizamiye Mahkemeleri", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Konan, Belkıs, "1915 Tarihli "Memâlik-i Osmaniye'de Bulunan Ecanibin Hukuk ve Vezaifi Hakkında Kanun-ı Muvakkata Göre Yabancıların Osmanlı Devleti'nde Hukuki Durumunun Değerlendirilmesi", *Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri I*, Ed. Fethi Gedikli, 21-22 Aralık İstanbul 2012.

Koloğlu, Orhan, "Medeni Kanun'un Yurt Dışındaki Yankıları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2, Sayı 4 (Haziran 1994), 211-216.

Külünk, Muhammet Emin, *Kapitülasyonların Kaldırılması (1914),* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi, 2006.

Mahmud Esad, *Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi Üzerine*, Çev. Ahmet Öylek, Türk Hukuk Kurumu, 2008.

Meray, Seha Lütfü (Çeviren), *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Cilt 1, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970.

Meray, Seha Lütfü (Çeviren), *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Cilt 2, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2018.

Mumcu, Ahmet, *Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nden Ankara Hukuk Fakültesi'ne*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977.

Ortaylı, İlber, *Yakın Tarihin Gerçekleri: Osmanlı'nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyet'e*, 12. Basım, Timaş Yayınları, 2015.

Ostrorog, Count Leon, *Ankara Reformu,* Çev. Yusuf Ziya Kavakçı, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1972.

Örsten Esirgen, Seda, *Hukuki Sonuçlarıyla Lozan*, Seçkin Yayıncılık, 2023.

Örsten Esirgen, Seda, "Osmanlı Devleti'nde Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi, Fransız Medeni Kanunu mu?", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* 29, Sayı: 29 (2011), 31-48.

Özkara, Emre Can, "Bir Medeniyet Mücadelesi: Türk Hukuk Devrimi", *İstanbul Barosu Dergisi*, 97, Sayı 5 (2023), 121-152.

Özsunay, Ergun, *Karşılaştırmalı Hukuka Giriş,* İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 1976, 271.

Özsunay, Ergun, "Yabancı Hukukun Benimsenmesi Yoluyla Bir Çağdaşlaşma Modeli: Kemalist Hukuk Devrimi Üzerine Gözlemler ve Değerlendirmeler", *III. Türk Hukuk Kurultayı*, Yarıaçık Cezaevi Matbaası, 1981, 353-381.

Özsü, Umut, "'Receiving' the Swiss Civil Code: Translating Authority in Early Republican Turkey", *International Journal of Law in Context,* 6, Sayı 1 (Mart 2010), 63-89.

Pamir, Aybars, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 51, Sayı 2 (2002), 79-119.

Şahin, Çağatay, "'Türk›ün Ruhundan Doğan Kanunlar İsteriz': Erken Cumhuriyet Döneminde Medeni Kanun Yapımına Yönelik Üç Görüş ve Hukuk Politikasının Değişikliği Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (Sayı 176, 2025), 337-392.

Şenel, Nilüfer Uğurlu, *Mahmut Esat Bozkurt ve Türk İnkılabına Etkisi*, İdil Yayıncılık, 2012.

Şenel, Nilüfer Uğurlu, "Türk Batılılaşmasında Medeni Kanun›un Önemi", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, Sayı 4 (2003), 73-92.

Şimşir, Bilal N., "Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu", *Ankara ve Lozan Arasında: Avrupa Yolundaki Türkiye Üzerine Bir Derleme*, Der. Max. Schweizer, Phoenix Yayınevi, 2005, 72-92.

Şimşir, Bilal N., *Lozan Telgrafları*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

Taner, Tahir, *Kapitülasyonlar Nasıl İlga Edildi,* İsmal Akgün Matbaası, 1956.

Tanör, Bülent, *Kurtuluş-Kuruluş*, Cumhuriyet Kitapları, 2017.

Tanör, Bülent, *Kuruluş (Türkiye: 1920 Sonraları)*, Yenigün Haber Ajansı.

Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,* Yapı Kredi Yayınları, 2019.

Temizel, Doğukan, "Cumhuriyet Hukukunun Manifestosu: Atatürk'ün Ankara Adliye Hukuk Mektebi Açış Konuşması", *İstanbul Barosu Dergisi*, 97, Sayı 5 (2023), 153-167.

Temizel, Doğukan, "Çağdaş Türk Hukukunun Doğuşu: Türk Hukuk Devrimi", *Hukuk ve Edebiyat Yazıları*, On İki Levha Yayıncılık, 2021, 85-127.

Toprak, Zafer, "Çağdaş Hukuk Düzenine Yöneliş: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Adalet Örgütü", *Cumhuriyet Dönemi Hukuk Devrimi*, Türk Hukukçu Kadınlar Derneği, 1994, 33-49.

Tunçay, Mete, *T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931),* Cem Yayınevi, 1992.

Turan, Ömer, "1926 Hukuk İnkılâbının Fikrî Temelleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 11, Sayı 32 (Temmuz 1995), 477-492.

Üçok Coşkun, Mumcu Ahmet ve Bozkurt Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi,* 18. Basım, Turhan Yayınevi, 2016.

Vahap, Kerem Ali, *Müdafaa-i Hukuk'tan İnşa-i Hukuka: Türk Devrimi'nin Hukuksal Yönleri,* On İki Levha Yayınları, 2024.

Vahap, Kerem Ali, Türk Devrimi'nin Teminatı Olarak Cumhuriyet Hukuku, *İstanbul Barosu Dergisi,* 97, Sayı 5 (2023), 168-187.

Yıldırım, Serhan, "Cumhuriyet Dönemi Medeni Hukuk Resepsiyonunun Tarihsel ve Felsefi Zeminden Ayrılmazlığı ve Kıymeti Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Hukuk Tarihi Sempozyumu*, Türkiye Adalet Akademisi, 2021, 219-238.

Zimmermann, Dominik, "Treaty of Peace: Lausanne Peace Treaty (1923)", *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Editör R. Wolfrum, Oxford University Press, Ekim 2009.

İnternet Kaynakları

https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/ (Erişim Tarihi: 04/11/2025)

https://www.britannica.com/topic/capitulation (Erişim Tarihi: 16/10/2025)

https://www.britannica.com/question/Why-was-the-Ottoman-Empire-called-the-sick-man-of-Europe (Erişim Tarihi: 30/10/2025)

https://www.british-association-comparative-law.org/2024/02/23/the-turkish-civil-code-and-code-of-obligations-of-1926-and-the-charm-of-swiss-civil-law-by-michal-tutaj/ (Erişim Tarihi.: 23/09/2025)

https://www.cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/tarihce/ataturk_konusma/1d4yy.htm (Erişim Tarihi: 09/11/2025)

https://www.mevzuat.kararara.com/mvzt/mvzt1/mvzt36.html (Erişim Tarihi.: 09/11/2025)

https://www.thelausanneproject.com/history-lausanne-treatytk/ (Erişim Tarihi: 30/09/2025)

https://www.turkinkilabi.com/isaac-f-marcossonin-kaleminden-kemal-pasa/ (Erişim Tarihi: 25/10/2025)

https://www.turkinkilabi.com/seyyid-beyin-halifeligin-kaldirilmasiyla-ilgili-konusmasi-hilafetin-mahiyet-i-seriyyesi/ (Erişim Tarihi: 30/09/2025)

https://www.ismetinonu.org.tr/lozan-baris-antlasmasi-tam-metni/ (Erişim Tarihi: 22/10/2025)

https://www.sozluk.gov.tr (Erişim Tarihi: 28/09/2025)

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c028/tbmm01028001.pdf (Erişim Tarihi: 09/11/2025)

Resmi Yayınlar

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 3, Üçüncü İçtima, 1 Ocak 1923.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 1, Yedinci İçtima, 21 Ağustos 1339

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 1, Dokuzuncu İçtima, 23 Ağustos 1339.